

109115 724/13

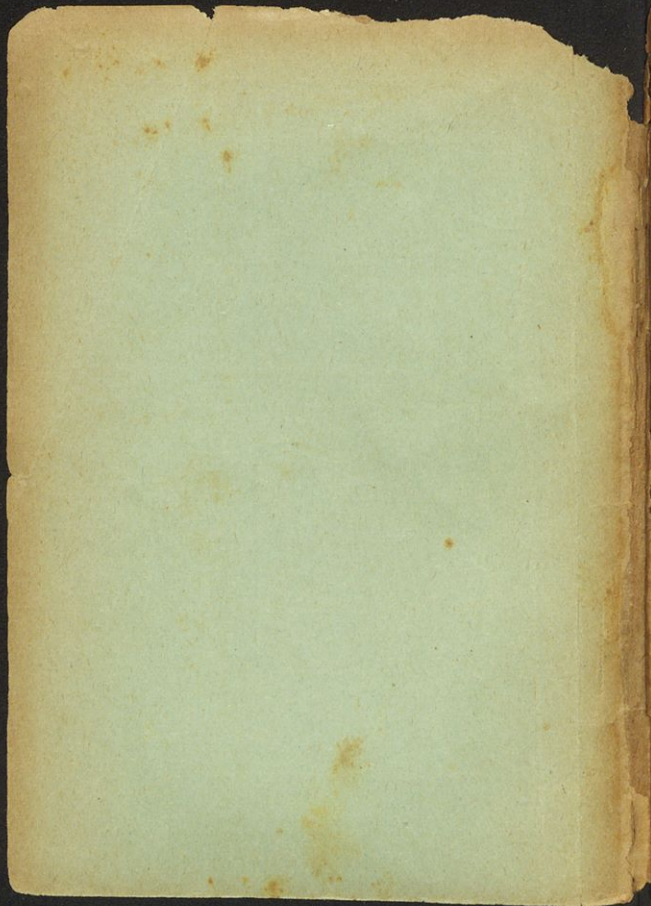
DR. IVAN ORAŽEN :

**MEDJU RANJENOM
SRBSKOM BRAĆOM**

PRIEVOD SA SLOVENAČKOG.

NAKLADA MEDJUNARODNE KNJIŽARE
**** G. TRBOJEVIĆ, RIEKA. ****

CIENA 60 FILIRA.

DR. IVAN ORAŽEN:

MEDJU RANJENOM SRBSKOM BRAĆOM

PRIEVOD SA SLOVENAČKOG.

[Slovenski original izšel 1913]

80

NAKLADA MEDJUNARODNE KNJIŽARE G. TRBOJEVIĆ

— RIEKA. —

80

109115

109115

FZC. 2033/1951

Ljubljanski liečnik dr. Ivan Oražen dobro je poznat u Slovenačkoj kao požrtvovan rodoljub i oduševljen pristalica narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba.

Kad je buknuo balkanski rat pohitio je odmah u Srbiju, da lieči srbske ranjenike i da tako djelom pokaže svoju veliku ljubav do rođene braće, a kad se opet vratio u Ljubljanu, opisao je svoje utiske, dobivene u niškoj okružnoj bolnici i izdao ih u malenoj knjižici. Da se može upoznati sa srbskim ranjenicima i hrvatsko i srbsko obćinstvo, koje za sad još ne čita mnogo slovenačkih knjiga u originalu, i ako je to sasvim lako, preveo sam ovu knjižicu u želji, da što više našeg naroda slovenačkog, hrvatskog i srbskog imena doznade, kako su se srbski vojnici junački borili za oslobođenje svoje braće i kako su ranjenici junački podnosili bolove od težkih rana, što su ih zadobili na bojnom polju.

Neka nam oni služe kao sjajan primjer odvažnosti i požrtvovnosti u borbi za slobodu.

— ut.

I.

Put do Beograda.

Udruženi balkanski Slaveni naviestili su krvnom svom neprijatelju Turčinu rat. Munjevitom brzinom proniela se ova viest po cielom svijetu. I onda je uzdrhtao sav slovenski svijet, pa i kod malenog slovenačkog naroda uzplamtala je visoko vatra svetog oduševljenja, koju je podrživala iskrena želja, da bude jugoslavensko oružje pobjedonosno. Znali smo, da će se u tom krvavom ratu odlučiti sudbina balkanskih južnih Slovena, razumjeli smo veličinu i ozbiljnost ovog velikog pohoda naše braće, za to i nije bilo među Slovencima nikakvih demonstracija bez svakog značenja, nego je slovenački narod na miran, dostojan, ali za to ipak na odlučan način pokazao svoju bratsku ljubav do balkanske braće.

S oduševljenjem su se počeli skupljati prilozi za balkanski „Crveni Krst“, a slovenački su se liječnici prijavili, da idu u pomoć ranjenoj braći. Kod Slovenaca je nestalo svakog strančarstva, svaki je prilagao po svojoj snazi i uvjeren sam, da je onih

značajnih dana bio sav slovenački narod ujedinjen u tihoj, ali silnoj i vatrenoj molitvi za oslobodjenje ugnjetavane raje na Balkanu.

Dr. Šlajmer, Krajec, Premrov i ja odlučili smo se, da idemo u Srbiju. Pisalo nam se, da u Srbiji jako oskudjevaju na liečnicima i 27. listopada sastali smo se na ljubljanskom kolodvoru, spremni na polazak. Oprostili smo se od prijatelja i poznanika, koji su se bili skupili na kolodvoru, sjeli smo u kola i odputovali. U početku bili smo nekako šutljivi, skoro turobni, kako je svaki kad za duže vremena ostavlja svoj dom. Osim toga mučile su nas i misli medicinske sadržine. I ako smo bili svi stariji i izkusniji liečnici, bili smo ipak početnici u djelovanju, kojemu smo se sada posvetili, jer ni jedan od nas dosad još nije bio medju ranjenicima na bojnem polju, ni jedan još nije liečio ljudi, koji su bili ranjeni u ratu. Ali, nekadašnja praksa u bolnici, iskustva svakodnevnog liečničkog života i tvrda odluka, da se ne plašimo rada i neugodnih okolnosti, već da posvetimo triezno i odvažno svu našu snagu da ublažimo bolove i muke ranjenika — sve to nam je raztjeralo ove misli. Vlak je veselo jurio napried, razgovarali smo se o našem budućem djelovanju, ulievajući si medjusobno odvažnost u želji, da što prije dodjemo tamo, kud nas je vodila bratska ljubav.

Na nekojim postajama pozdravili su nas Sokoli i poželjeli nam sretan put i mnogo uspjeha.

Odmah poslie podne stigli smo u Zagreb, gdje nas je očekivalo nekoliko drugova, da nam prikrate vrijeme dugotrajnog čekanja na željezničkoj stanici na vlak, koji će nas odvesti dalje.

Zbog nenasnosnih političkih prilika, u kojima živi sav hrvatski narod, bilo je hrvatskim liečnicima zabranjeno učestvovati u samaritanskom radu medju Srbima.

I kad je došlo vrijeme da udjemo u direktna kola na pruzi Zagreb Beograd, čitali smo na licima naših hrvatskih drugova tugu i stid, što im strani narod može braniti, da idu u pomoć svojoj braći.

Niemo smo im pružili ruke, stisnuli ih snažno i sjeli u vagon.

Lokomotiva je zažviždala . . . Još nekoliko mađžarskih zapoviedi . . . i vlak je krenuo iz Zagreba.

Vozimo se brzo kroz široke hrvatske i slavonske ravnice. Kako liepa kako plodna je ova krasna zemlja; ali skoro nigdje nema sela, nigdje čovječjih obitavališta. Koliko sretnog i zadovoljnog naroda bi ovdje moglo živjeti . . .

Vlak juri dalje . . . Vagoni škriplju i uzdišu, a meni se čini da čujem uzdisanje ugnjetavanog hrvatskog naroda.

Svi sjedimo tiho, svaki se je stisnuo u svoj kut i razmišlja o sudbini nesretne Hrvatske. Ni jedan ne izreče ni riječi, pa ipak, svaki pogadja misli drugoga. Tužne su bile ove misli. Jak vjetar duva oko vlaka, duva i hladi vruće lice napaćene hrvatske zemlje . . . A meni se pričinja, da čujem iz daljine pjevanje — pjevanje bezbrojnih, snažnih i slobodnih zborova. Čini mi se, da je pjesma junaka, pjesma utjehe:

„Čuj, Dušane, Tebe vojska zove!“

— — — — —

S nama je putovao i neki Bugarin iz Soluna, koji se je vozio preko Austrije i Srbije u Bugarsku. Naskoro se medju nama razvio živahan razgovor, koji se je, naravski, kretao najviše oko rata izmedju balkanskih naroda i Turske. Bugarin nam je kazao, da je trgovac u Solunu, ali je napustio svoju obitelj i svoj dom i javio se dobrovoljno u službu domovini.

Oči su mu se sjajile, a obraz gorio, dok je govorio s oduševljenjem, ali bez ikakve oholosti, o sjajnim uspjesima bugarskog i srbskog oružja. Čudili smo se, što on sam nikad nije govorio o bugarskim ili srbskim, već uvijek samo o „našim pobjedama“, o „našem oružju“. Kad smo mu skrenuli pažnju na to, da su tu pobjedili Bugari, a tamo, opet, da je srbsko oružje bilo pobjedonosno, on nam se čudio i izricao odlučno, da tu ne

može biti govora u ovom ratu o bugarskim ili srbskim pobjedama, već samo o zajedničkim uspjesima, o zajedničkim pobjedama i za to treba da se govori samo o našim — pobjedama, jer ono što je bugarsko, ujedno je i srbsko i obrnuto.

Radostno smo prihvatili njegovo mišljenje i Bugarin je bio posve zadovoljan.

Mi smo samo željeli, da ova srbsko-bugarska uzajamnost bude vječita.

U 11 sati noću stigli smo u Zemun, gdje smo morali izaći, jer onda vlakovi nisu vozili noću preko savskog mosta u Beograd.

Na zemunskoj stanici bili smo neugodno iznenadjeni, jer smo doznali, da se izgubio putem sav naš prtljag, koji smo u Ljubljani predali na željeznicu. Bilo nam je vrlo neugodno otići bez rublja i bez rezervnog odijela za više sedmica u daleki svijet, to je zaista pravo ratno stanje. Ali sa oštrom kritikom madžarske željezničke uprave i sa nekoliko snažnih slovenačkih izraza olakšali smo našu ljutinu. Madžar nas je tješio, da ćemo dobiti prtljag idućeg jutra, prije nego što podjemo preko Save. Jedan izaslanik poznatog srbskog kirurga dr. Subotića predao nam je pismo, u kojem nas dr. Subotić moli da odputujemo odmah sutradan u Niš, gdje ima sve puno ranjenika i vrlo malo liečnika.

Čekali smo još neko vrijeme na kola, da se odvezemo u Zemun, da prenoćimo.

Stajali smo u tami za zemunskom stanicom i osluškivali šum valova naše Save, koja nam je donosila još posljednje pozdrave iz slovenačkih krajeva.

Na drugoj strani vidjeli smo beogradska predgradja, koja sižu do savske obale. Velike svetiljke osvetljavale su obalu i grad.

Hladna je bila noć a u našim dušama i srcima kipjele su vruće želje za pobjedu nesretnog srbskog naroda nad vjekovnim njegovim neprijateljem Turčinom.

Preletjeli smo u duhu svu povjest ovoga naroda, koja je negda bila tako slavna, a poslie tako nesretna. Rieke krvi, nebrojeno svojih sinova već si žrtvovao, da postigneš svoju slobodu! Zar su tvoje majke opet za to u velikim mukama rodile svoje sinove, da bi njihova tiela služila za bezplodan gnoj turskih zemalja? Moraju li biti sve tvoje suze, sve tvoje žrtve uzaludne...?

Kao odgovor odkinula se sa jasnog nebeskog svoda zviezda i velik svjetao meteor zaplivaio je u svoj svojoj krasoti nad srbskom zemljom i duša mi se umirila.

U 1 sat poslie polnoći legli smo na počinak, a u 4 sata u jutro već smo pošli pristaništu, da se prvim parobrodom prevemo u Beograd.

U Beogradu.

Kad je sa srbske strane došao parobrod, odmah smo otišli na njega i pošli smo sretno prema Beogradu. Na parobrodu je bilo vrlo malo putnika.

Ostali smo na palubi i motrili obalu. Hrvatska je obala nizka i močvarna, dok je srbska obala suha i diže se polako do približno 100 metara visine i na ovoj uzdignutoj obali leži Beograd, sa starom turskom tvrđavom. Pogled na srbsku priestonicu vrlo je slikovit.

Na hrvatskoj obali sve je tiho i mirno, samo kadkad se digne iz kakvog grmlja kakva močvarna ptica, a srbska obala puna je života: svuda se vide vojničke straže, kako mirno, ali pažljivo hodaju oko raznih objekata. U pristaništu puno ljudi, koji živahno gestikuliraju rukama i razgovaraju međusobno, a sa ceste, koja vodi iz pristaništa u grad, čuje se škripa teško naloženih tovornih kola i vika ljudi, koji riečima podžihu svoje volove, da radje vuku teška kola.

Kroz nekoliko minuta bili smo u pristaništu i stupili smo na srbsko zemljište.

Sa finansijskom stražom nismo imali nikakvih neprilika, jer nismo sobom nosili ništa, što bi bilo podvrgnuto carini. Bili smo

još uvijek bez našeg prtljaga, što smo ga u jutro uzalud urgirali na zemunskoj stanici. Nigdje ih nije bilo, pa šta smo mogli učiniti? Ne znam, da li je bio razlog zaista samo slučaj ili mađarska zlobnost, učinjena liečnicima, koji su putovali u Srbiju, da lieče srbske ranjenike?

Policijski činovnik nas je pitao odakle dolazimo i kuda putujemo. Kad je čuo da smo slovenački liečnici i da putujemo u Niš, prijazno nas je vojnički pozdravio i dozvolio nam izaći sa pristaništa.

Bilo je još dosta rano i zaključili smo, da se malo prošetamo gradom. Meni Beograd nije strani grad, bio sam već više puta tamo, ali priznati moram, da se je grad posljednjih godina, otkad ga nisam vidio, jako promienio i modernizovao. Kad bude dovršena kanalizacija, a ulice budu liepo popločene, na čemu se marljivo radi, bit će Beograd vrlo liepa metropola, koja će imati ne samo prekrasan položaj, već će u njoj biti i sav komfort, koji će si čovjek poželjeti. Došli smo na Kalemegdan, gdje smo se divili sestrinskom zagrljaju plavog Dunava i naše Save.

Kalemegdan je sad krasno šetalište, na kojem se za vrućih ljetnih dana skuplja skoro sav Beograd, da se razhladi pod gustom sjenom drveća.

Nekad, dok su još Turci vladali u Srbiji, bio je Kalemegdan običan brieg, po kojem

su turski dželati (krvnici) šetali među srbskim žrtvama. Ovaj brieg bio je Golgota srbskoga naroda; ovamo su vukli junake, koji nisu htjeli pognuti glave pred azijskim barbarom, ovamo su dovlačili srbske majke, koje su uvijek i uvijek radjale samo junačke borce za srbsku slobodu.

Tu su padale srbske glave pod turskim jataganom, tu su srbske žene nabadali na kolac, tu je junačka srbska krv tekla u potocima. Narod je trpio i očajavao, ali nije — očajao. Sve one nebrojene žrtve oplodile su srbsku zemlju i mirno i sa pouzdanjem čekao je narod na vrijeme žetve. I došao je čas žetve!

Srbska zemlja baca sada iz sebe na stotine hiljada junaka, koji sa vatrom u očima i sa svetim oduševljenjem u srcima jure na bojno polje, da tamo u silnom metežu izvojuju slobodu tlačenom narodu.

A na Kalemegdanu je poraslo krasno drveće, koje daje svojim gustim lišćem ugodnu sjenu i hladovinu. I duboko u mraku, prije nego što drveće zaspi, čuješ, ako pažljivo prisluškuješ, tajinstvene glasove u njegovim vrhovima. Čini ti se, da drveće šupuce o sretnoj budućnosti srbskoga naroda... o ljepšim danima svih ugnjetavanih... i čisto jasno razabireš ozbiljan glas, **da ni jedan, pa ni najmanji narod ne propadne, ako svoje propasti ne skrivi sam.**

Pošli smo polako prema sredini grada, da se javimo u ministarstvu vojnom.

Sa svake kuće lepršale su dugačke srb-ske trobojnice u znak radosti nad pobjedom kod Kumanova. Sav grad ima svečan izgled. Gdje gdje se vidi po koju malu crnu zastavicu, znak, da u kući žale za palim junakom. Ali ova žalost nije javna, napadna . . . ona je sveta i za to sakrivena u zatvorenim sobama. Na prozoru malena crna zastavica, a sa krova visi ogromna trobojnica, koja ponosno grli tugujuću sestricu. Tako tuguje narod, koji zna, zašto doprinosi žrtve . . . Na ulicama se ne vidi skoro ni jednog vojnika; javne zgrade straže samo vojnici trećega poziva, koji su odjeveni u svoja građanska odijela, na puški nose bajonet, a oko pojasa naboje.

U obće se onda u Beogradu vidjelo vrlo malo mužkaraca, jer su skoro svi otišli na bojno polje.

U ministarstvu vojnom bilo je kao u kakvom mravinjaku; ordonanci su dolazili i odlazili, ljudi jurili iz jednog kata u drugi, sa jednog hodnika na drugi.

Javili smo se kod šefa vojnog sanitarnog odjela, kod pukovnika dr. Š., koji nas je vrlo ljubazno primio i obradovao se našem dolazku. Molio nas je, da preuzmemo jednu bolnicu u Nišu, dao nam je liečničke legitimacije i dozvolu, da možemo putovati vojničkim vlakom, koji će u 6 sati u večer otići

prema Nišu. Pukovnik je bio silno zaposlen, neprestano su ma kucali na vrata, zvali ga na telefonu i donosili mu pisma. Ali sve ga to nije osobito uznemirivalo, sve je odpravljao mirno i u redu. Nismo htjeli da ga i mi zadržavamo, ustali smo i srdačno se oprostili s njime.

U dućanima smo nakupovali najpotrebnije stvari, da ne dodjemo u Niš kao prosjaci, jer prtljaga, naravski, nismo dobili.

U trgovinama smo primjetili, da poslužuju skoro samo žene i djeca. Na naše pitanje, gdje se nalaze muškarci, dobili smo uvijek i svuda jedan odgovor: u ratu. Niti konja nismo vidjeli mnogo na ulicama, jer je vojna uprava rekvirirala sve bolje konje za vojsku.

Poslie podne smo posjetili još i beogradske bolnice. Ima dosta stalnih, velikih bolnica, ali najviše bolnica bilo je improvizovanih u školama i drugim javnim zgradama.

Svega su bile 24 zgrade pripravljene za bolnice. Mjesta je bilo za 5000 ranjenika, ali onda su, naravski, skoro sve bile još prazne. Koliko smo vidjeli ranjenika, bili su skoro svi samo lako ranjeni, jer teško ranjenih nije se moglo tako daleko prenositi. Ratnih strahota nismo ovdje nikakvih vidjeli — ali zato smo ih poslie vidjeli tim više u

Nišu, gdje je bilo središte svih transporata na bojno polje i sa bojnog polja natrag.

U Beogradu smo samo vidjeli, koliko je to na brzu ruku u obće moguće, upravu improvizovanih bolnica i priznati moram, da smo bili s tim, što smo vidjeli, zadovoljni.

Došlo je vrijeme i morali smo se odvesti na željezničku stanicu, da udjemo u vojnički vlak, koji će nas odvesti u Niš.

III.

Put do Niša.

U ono vrijeme vozili su u Srbiji samo vojnički vlakovi, koji su prenosili vojnike, ranjenike, razne vojne potrebštine i one građanske osobe, koje su bile zaposlene kod vojnog saniteta. Vidjeli smo, da će se i sa ovim vlakom voziti dosta sanitetskog materijala i mnogo vojničkog i građanskog sanitetskog osoblja. Naročito ženskih bolničarka bilo je mnogo na peronu; ove bolničarke rekrutirale su se iz svih krugova srbskog naroda, jer svatko je htio, da po svojoj moći ublaži bolove i muke mnogih žrtava, koje su u strašnom ovom boju bile neizbježive.

Kondukter nam je savjetovao, da brzo zauzmemo naša mjesta u kolima, jer bi nam se moglo dogoditi, da drugi zauzmu sva razpoloživa mjesta i mi bi mogli ostati čitavu

noć na hodniku. Poslušali smo njegov savjet i poslie smo mu bili zahvalni.

Putnika je bilo toliko, da smo bili stisnuti kao sardine i još su bili hodnici vagona puni.

Odputovali smo tek u 7 sati. U našem vagonu sjedile su same učiteljice — bolničarke i žena sadašnjeg jednog ministra, koja je putovala u Niš da posjeti svoga ranjenog sina. Kazala nam je u kratko da je čula, da joj je sin teško ranjen, prostrieljen kroz trbuh ili kroz grudi i da leži u vojnoj bolnici u Nišu. Molila nas je, da ga pretražimo kad dodjemo u vojnu bolnicu.

Ovu viest, koja je za majčino srce sigurno bila strašna, pripoviedala nam je tako jednostavno i mirno, da smo se svi čudili. Zar majka nema za sina osjećaja? Zar je bez srca? Vruće i nježno ljubi njeno srce sina i sigurno' joj muči dušu silni bol... ta, oči su joj sve crvene i zapaljene od noći bez spanja i od suza, što ih je prolila... Ali ona nije samo majka ranjenog sina, ona je ujedno kći junačkog srbskog naroda, koji žrtvuje hiljade svojih sinova na krvavom žrtveniku oslobođenja ugnjetavane braće u staroj Srbiji i Macedoniji. Sav narod žrtvuje i srbske majke doprinose tiho i niemo silne, strašne žrtve... Ali svoje tuge nitko ne pokazuje svietu. Taj sviet ne treba da znade, koliko pati plemeniti srbski narod.

Na to se je ministrova žena upustila u razgovor sa učiteljicama, oduševljavala ih je za teški učiteljski poziv i slikala im je zahvalnost naroda za njegovo duševno podizanje. I kako su svim ovim ženskama blistale oči . . . ni jedna nije govorila o sebi, ni jedna nije mislila na sebe, samo korist svoga naroda im je lebdjela pred očima, samo za narod su spremne raditi i žrtvovati se. Ne bojmo se za budućnost naroda, koji ima ovakve majke, ovakve kćeri.

Vlak je vozio vrlo polako i na nekim stanicama smo morali dugo čekati, jer je na pruži bilo sve puno vojničkih i sanitetskih vlakova, pa su morali voziti polako i oprezno, da se ne dogodi kakova nesreća.

O spavanju nije moglo biti govora; ako je koji malo i zadriemao, odmah se je probudio. Bili smo u sredini naroda, koji se je nalazio u ratnom stanju i tu je bilo za nas toliko novoga, toliko neobičnoga, da su nam svi živci bili ugrijani.

Na posljedku je ipak prošla noć i pošto nije bilo magle, postalo je oko 5. sati u jutro već dosta svjetlo u vagonu.

Sa hodnika je ušao u naš vagon mlad čovjek i sjeo je na mjesto, koje je za neko vrijeme postalo slobodno. Slušao je naš razgovor, a onda nas je uljudno zapitao, da nismo možda Slovenci, što smo mu potvrdili, a kad smo mu još kazali, da smo liečnici,

još se je više obradovao, rekući nam, da će se ranjenici obradovati, jer će se s nama lako sporazumjeti, jer nas i on dobro razumije. I on nam je potvrdio, da je u Nišu sve puno ranjenika, a liečnika premalo. Pogledao sam ga malo tačnije i vidio sam, da ima na glavi tri velike brazgotine. Primjetio je, da ga motrim, okrenuo se je smješeći k nama i rekao, da me sigurno interesuju njegove brazgotine na glavi. Kazao nam je, da je komita i da je dobio ove znakove na glavi na četovanju. Vidjelo mu se na obrazu, da je jako izmučen i izmoren, što nije bilo nikakvo čudo, jer je u kratko vrieme prešao sav sandžak i veliki dio Stare Srbije, kuda je, jer je poznavao sve staze, puteve i opasne klance, bio vodić srbskoj vojsci.

Tko si napravi sliku o komitama po opisima, koje je čitao po austrijskim njemačkim listovima, mislit će, da su komite obični divlji razbojnici, ljudi bez obrazovanja, kojima je plienjenje glavna i jedina svrha. Ali ovo je mišljenje o njima podpuno pogrešno i nepravedno. Istina je, da su komite više puta izvršili okrutne i krvave čine, ali to je uvijek bio samo revanš divljim Arnautima za njihove zločine. Inače su komite većim dielom obrazovani, inteligentni ljudi, udruženi u strogoj organizaciji, čija je zadaća bila braniti Srbe u turski pokrajinama pred Arnautima, a u ovom ratu rekognoscirali su

neprijateljsko zemljište i svi oficiri, sa kojima sam imao prilike govoriti o tome, potvrdili su mi, da su komite bili u rekognosciranju nedostiživi.

I naš poznanik bio je vrlo obrazovan čovjek, koji je vrlo liepo govorio o budućnosti oslobođenih krajeva. Najviše je želio, da u nove krajeve dodje slavenski kapital, a osobito jugoslavenski obrtnici i inteligenti.

Pripoviedao nam je i o nekom komiti Slovincu, sa kojim je zajedno četovao i hvalio ga kao vrlo hrabrog i odvažnog mladića.

Tako nam je prošla duga vožnja i u 8 sati u jutro zaustavio se je vlak u Nišu, stigli smo na naš cilj i izašli iz vlaka.

IV.

Niš.

Na stanici nas je dočekaao moj stari poznanik, rezervni vojnički liečnik dr. V., koji nas je pozdravio riečima „Hvala Vam da ste došli, posla ćete imati mnogo!“.

Odveo nas je do kola na koja smo sjeli i odvezli se u hotel „Orient“, da si nadjemo stanove, a kad smo to uredili, pošli smo odmah da pregledamo niške bolnice. Putem nas je srbski kolega molio, da bi preuzeli okružnu bolnicu, u kojoj su sami teško ranjeni.

Vodio nas je najprije u konjaničku vojarnu, koju su preudesili u rezervnu bolnicu. Ogromna je to zgrada u kojoj su smještene dvie konjaničke pukovnije. U velikim sobama u prizemlju već su ležali ranjenici, kojih je moglo biti oko dvie stotine. Sav očajan tužio nam se naš drug, da ne može izvršiti svega liečničkog posla, koji mu je narastao preko glave. On je bio u cijeloj bolnici jedini liečnik i morao je svršavati sve poslove oko ranjenika, vršiti povrh toga još i dužnosti upravnika bolnice i još upravljati različite Transporte ranjenika u unutrašnjost Srbije. Nemoguće je bilo, da sve to radi jedan sam čovjek. Pa i poznalo se u bolničkim sobama, da manjka liečnika. Vidjelo se, da leži još većina ranjenika u prvim povezima, koje su jадnici dobili još na bojnem polju. Rublje na njima bilo je krvavo, pa i mnogi kreveti bili su krvavi. Mnogim ranjenicima blistale su oči u vatri septičke groznice, koja im je palila mozag i krv, a u kutu jedne sobe čuli smo vapaj umirućeg ranjenika. Bilo je to strašno i za liečnika. Dobro je bilo, da su već nekoliko dana poslie nas došla još dvojica slovenačkih liečnika, dr. Tanjšek i dr. Kučera, koje su dodielili bolnici u konjaničkoj vojarni gdje su onda bila tri liečnika, koji su sa velikim naporom i energijom svladali ovaj veliki posao i olakšavali muke ovih patnika.

Odavde smo se odvezli u stalnu vojničku bolnicu Čele Kula. Ova je bolnica spremljena za više stotina bolesnika. I ova je bila već dobro napunjena ranjenicima, kojima nije manjkalo ništa drugo do — liečnika. I ovdje je bio zaposlen samo jedan vojnički liečnik, moj dobar prijatelj dr. M. Našli smo ga u operacionoj dvorani, gdje je imao posla sa mnogim ranjenicima; pomagali su mu kod ovog teškog posla — glumci i glumice, kako su mogli i umjeli. Jadnik je bio sav nervozan i jadao nam se, da se boji, da će poludjeti, ako će strašan ovaj posao još dugo potrajati. Mira nema niti danju niti noću; preko dana neprekidno u operacionoj dvorani, a preko noći na stanici, gdje je očekivao transporte ranjenika i dirigovao ih u različite bolnice. Ako je slučajno i uhvatio koji slobodan sat i bacio se na krevet, nije mogao zbog prevelike napetosti živaca spavati. Jadniku se poznavalo, da je njegova radna sposobnost suviše napeta i da će naskoro podleći, ako brzo ne dobije pomoći.

Na sreću su kroz nekoliko dana došla u bolnicu još dva liečnika, jedan Čeh i jedan Rus.

U jednoj sobi ove bolnice našli smo ženu ministra, o kojoj sam pripoviedao, da se je vozila s nama iz Beograda u Niš, da posjeti ranjenog sina. Našla ga je i tad je stajala kraj njegovog kreveta i hladila mu

vruće čelo hladnim zavojima. Došli smo i mi i vidjeli u krevetu mladog čovjeka od 20 do 24 godine, blijedih lica i vrlo simpatičnog obraza. Imao je prostrijeljene grudi, pa ipak nije bila povriježena ni jedna od glavnih žila. Utješili smo majku, da će ga moć kroz nekoliko dana odvezti kući u Beograd. Oči su joj radostno zablistale, nježno majčino srce bilo je utješeno. Sin pak u obće nije mnogo mislio na svoju ranu i najgore mu je bilo to, da mu je liečnik zabranio pušenje.

Nekoliko koračaja od ove bolnice nalazi se t. zv. Čele-Kula, po kojoj je dobila i bolnica svoje ime. Ovo ime znači: kula iz čovječjih glava.

Nastala je ova čudnovata gradjevina na ovaj način: God 1809. ustao je narod u Srbiji protiv Turaka i nanio im mnogo osjetljivih gubitaka. Jedan od najodvažnijih ustaških vojvoda bio je Stevan Sindjelić, pa pošto je on bio najopasniji, navalili su Turci na njega sa najvećom silom. Stevan se borio junački, ali pred turskom premoći morao je uzmicati. Došao je u blizinu Niša i tu se dobroć ušančio. Neprijatelj ga je obkolio sa velikom silom i Sindjelić sa svojim junacima naskoro je uvidio, da mu nema spasa, da valja umrieti. Ali da umru zaista kao srbski junaci i da prouzrokuju još i pri umiranju što veće gubitke neprijatelju, podminirali su

sve obkope i šančeve sa barutom. I došao je posljednji dan. Odpočelo je klanje i turska je premoć počela pobjedjivati. Padao je junak za junakom i srbski šančevi počeli su se puniti sa Turcima, opijenim od pobjede. A onda je Sindjelić pomoću posljednjih boraca zapalio rovove, napunjene barutom i bacio sebe, svoje još preostale drugove i nebrojeno Turaka u vazduh. Turski paša bio je biesan zbog ovih ogromnih i neočekivanih gubitaka i naredio je, da se odsjeku svima palim Srbima glave i da se uzidaju u kulu kao opomena svima onima, koji bi još htjeli da ustanu protiv Turaka. I tako su ove mrtve glave još dugo gledale patnje srbskog naroda, koji je u njima vidio samo podstrek i opomenu za nove ustanke. Narod se nije uplašio, već je još više zamrzio svoga ugnjetača. God. 1878. osvojili su Srbi Niš, a prije nekoliko godina sagradili su malenu crkvu nad ovom kulom iz čovječjih glava. Sad je uzidanih samo još pet lubanja, a praznih izdubina, iz kojih su lubanje bile povadjenje, ima oko 700.

Iz vojničke bolnice otišli smo u okružnu bolnicu, koja je udaljena od vojničke samo nekoliko stotina koraka, a sagrađena je bila tek prije četiri godine kao gradjanska bolnica za niški okrug. Zgrada je liepa i svjetla i ima tri kata. Okružena je velikim i krasnim vrtom, a ovaj je ogradjen zidom.

Predstavili smo se upraviteljici dr. Haljeckoj i kazali joj, da ćemo dođućeg dana preuzeti u liečničku obskrbu cielu bolnicu.

Onda smo se opet vratili u grad i učinili kratak posjet kod divizijskog generala, načelnika i okružnog načelnika.

Grad Niš ima oko 30.000 stanovnika i središte je željezničkih pruga. Razprostire se na desnoj i na lievoj obali Nišave; dio na lievoj obali ljepši je i moderniji. Regulacija grada izvršena je prekrasno, ulice su široke i osvijetljene elektrikom, koju proizvodi vodena snaga. Ali nema kanalizacije ni vodovoda; načelnik nam je govorio, da su nacrti za jedno kao i za drugo već izradjeni i da će se naskoro odpočeti sa radovima.

Kuće su skoro sve prizemne ili jednokatne i za to zauzima grad velik kompleks zemljišta. Sa higijenskog gledišta može se ovakav način gradjenja grada samo pozdraviti. Na periferiji grada nalaze se bolnice i ogromne vojarne. Osim drugih školskih zavoda, u Nišu ima i ženska gimnazija.

Na lievoj obali Nišave, kraj same rieke, nalazi se jako velik i dobro uredjen park, gdje mora da bude u proljeće i ljeti vrlo ugodno.

Na desnoj obali rieke, baš preko puta parka nalazi se nekadašnja turska tvrđjava, koja je nekad sigurno imala veliku vojničku vrijednost, a sada su u njoj velike vojarne,

kaznionice, skladišta i radionice. Sa nasipa, koji okružuje tvrđavu, krasan je pogled na grad i okolinu. Oko Niša prostire se ogromna i plodna ravnica, okružena dosta visokim gorama. Najljepša su brda Suha planina i Crvena zemlja.

Trgovina je u gradu dobro razvijena, a osobito su živahni sajamski dani, kad dolaze u grad seljaci i seljanke iz cijele okolice u svojim lijepim narodnim odielima. Nama se vrlo dopao običaj, da seljanke nose na maramama, kojima obavijaju glave, svježe cvieće, a ako ovoga nema, bar zelenu grančicu. Pa bila žena još tako stara, cviet mora imati na glavi.

Kad smo mi došli u Niš, nudjao je grad sliku velikog vojničkog logorišta, jer tu je bilo središte svih vojničkih i drugih za rat potrebnih transporta. Ovuda su prolazile i zaustavljale se sve stotine hiljada srbskih vojnika, koji su jurili na bojno polje; kroz Niš su prolazile nepregledne kolone kola sa provijantom i drugim potrebama za vojsku.

Na sjevernoj strani stare tvrđave nalazile su se ogromne vojne pekarnice, gdje se pekao kruh noću i danju. A u blizini ovih pekarnica stajalo je na stotine i stotine kola, na kojim se donosilo brašno, a odnosilo vreće, napunjene kruhom. Svakog dana moglo se vidjeti velike čopore volova i ovaca, što su ih tjerali za vojsku. Ulice su bile pune voj-

nika, koji su dolazili i odlazili. Osobito mnogo je bilo vojnika trećega poziva, koji su išli za operativnom vojskom, da preuzmu straženje osvojenih zemalja i gradova. Ovamo je dolazilo najviše transporta ranjenika i ratnih zarobljenika, koje su onda dirigovali u druge gradove. Kraj tvrđave mogao se čovjek diviti mnogim baterijam podpuno novih topova, koji su čekali da ih odvedu na njihov strašan i krvav posao. A iz radionica u tvrđavi čuo se uvijek velik šum vojnih kovača, koji su popravljali razna kola, kovali podkove i u obće vršili sve razne radove, koji spadaju u njihov djelokrug.

U Nišu si zaista osjetio i vidio na svakom koraku da se Srbija nalazi u ratu i da je napela sve svoje sile, da pobiedi i oslobodi od robstva svoju braću i sestre.

Bili smo izmučeni i legli smo rano na počinak, da bi sutradan mogli doći odmoreni na naš rad u okružnoj bolnici, koji je bio vrlo potreban, ali i — vrlo žalostan.

V.

Okružna bolnica.

Dojdućeg dana rano smo ustali i uputili smo se u okružnu bolnicu, koja je udaljena od grada tri kilometra. Upraviteljica nam je odredila za stanovanje liepu sobicu sa četiri

kreveta, gdje smo odmah odložili naš maleni prtljag.

Bolnica je posve moderna zgrada, ima liepe velike sobe za bolestnike, a na svakom katu nalaze se sobe za kupanje. U prvom katu je operaciona dvorana za septičke, a na trećem katu za aseptičke slučajeve.

U bolnici smo našli preke 200 ranjenika, većim dielom težih slučajeva; svi su ležali pomiešani i jedva čekali liečničke pomoći. Znali su već, da dolazimo i pozdravili su nas riečima: „Hvala vam, braćo, da ste došli, teško već čekamo na vas“.

Mnogi ranjenici su imali prostrieljene glave, grudi i trbuhe, sve puno prostrieljenih i slomljenih nogu i ruku, a nekoliko ih je bilo i sa lakšim ranama.

I za sve ove ranjenike da se brine i vrši potrebne operacije jedan jedini liečnik dr. V., već postariji čovjek, koji je k tomu još i pristalica zastarjelih medicinskih nazora. Poslie nekoliko dana premjestila ga je vojna sanitetska uprava na drugo mjesto, koje je za njega bilo prikladnije.

Najprije smo pravilno podielili ranjenike, na prvom katu smjestili smo sve one kojima su rane već bile inficirane, a na drugom i trećem katu one sa čistim ranama.

Prvi kat preuzeo je dr. Krajec, drugi ja, a treći dr. Premrov; šef svih odjela bio je dr. Šlajmer. Za bolničare smo u početku

imali gradjanske osobe, koje smo s vremenom zamienili sa topnicima rezervnih obsadnih baterija, kojih je u Nišu bilo vrlo mnogo. Naš instrumentarijat i glavni bolničar bio je neki Živojin, vrlo inteligentan mladić.

Peslie podne i u večer stavili smo svim ranjenicima nove poveze i tako smo se informirali o njihovim ranama i odredili najvažnije slučajeve za operacije budućeg dana.

Prije podne uvijek su se vršile operacije, a poslie podne previjanje i zavijanje. Transporti sa novim ranjenicima dolazili su uvijek noću. Tako je to išlo iz dana u dan, da smo bili češće, naročito u početku, tako umorni od napornog i uzbuđljivog rada, da noću nismo mogli spavati.

Čim se je veći broj ranjenika toliko oporavio, da ih se moglo dalje transportirati, odmah smo to javili vojnim vlastima, koje su ih poslale dalje, dielom u druge bolnice, dielom njihovim kućama na bolovanje. Njihova mjesta odmah su zauzeli drugi ranjenici.

Imali smo ranjenika iz bitaka kod Merdara, Štipa, Prilepa, Bitolja i od obsadne vojske kod Jedrena. A bilo je i vojnika, koji nisu bili ranjeni, ali su od silnih napora i zime oboljeli; ovih smo najviše dobili izpred Bitolja, gdje su jadnici morali stajati čitavih 15 sati u vodi do pojasa ili još i na više.

Imali smo i takvih vojnika, čije je živčevlje bilo podpuno razdraženo, a njihovo

duševno stanje posve nenormalno. Tako je jedan od ovih jadnika neprekidno tvrdio, da je izgubio pupak na trbuhu, a kad smo ga pitali zašto misli, da ga je izgubio, uvijek nam je odgovarao, da zato, što je cijeli dan stajao u vodi, koja mu je sizala do pupka.

Drugi je obolio na težkom zapaljenju pluća. Odgovarao nije ni na jedno pitanje, uzimao nije nikakvih lijekova, a jeo je i u obće sve radio baš protivno našim uputstvima. Noću je ustajao iz kreveta, trčao po sobi i pitao svoje drugove, ako ne čuju grmljavine topova.

Takvih na živcima bolestnih vojnika bilo je više i ovi jadnici i ako su bili izmučeni, ne bi mogli zatisnuti oči, da im nismo davali morfija, koji ih je uspavao. Ovo razdraženje živaca prouzrokovao je obično pritisak zraka od eksplozija šrapnela i granata; ali svoje su učinili i naponi i druge grozote strašnog rata.

Sa bajunetom ranjenih imali smo samo dvojicu. Nepojmljivo, ako se pomisli, da je u balkanskom ratu u svim bitkama baš bajuneta slavila svoje strašne i krvave orgije. Mi mislimo, da su svi oni vojnici, koji su prvi najurili u borbu sa bajunetom, ostali na mjestu mrtvi ili su pak bili tako teško ranjeni, da ih nije bilo moguće transportirati.

Strašne, užasne stvari morale su se događati u ovim teškim bojevima, užasan

je morao biti pogled na bojno polje, gdje je ležalo na hiljade mrtvih, izkrivljenih ljudskih tjelesa, jer već ovo, što smo vidjeli u niškoj bolnici, bilo je tako potresno, tako uništavajuće, da kažemo sa iskrenim osvjedočenjem, da nema veće nesreće za čovječanstvo od rata i da bi zaista već moralo doći vrijeme, kad će osjećaj pravednosti, osjećaj ljubavi do bližnjega, zabraniti i onemogućiti potrebu krvavih ratova.

VI.

Srbskim ranjenicima.

Satrvena i uništena je bila prije pet vjekova moć i slava vaših pradjedova u silnoj bitci na Kosovu polju. Srbski narod bio je osudjen na više vjekovno robstvo, ali osjećaja i čeznje za slobodom u duši njegovoj nisu mogli ugušiti. No silnim patnjama i teškim bojevima vaši su pradjedovi opet oslobodili komadić nekadašnjeg posjeda i po drugi put počeli su živjeti život čovjeka.

A vi ste čuvali ovo sveto nasljedje, mirno ste orali svoja polja i brinuli se o svojim domovima. Htjeli ste da živite, skromno do duše, ali mirno. Ali mira nije bilo! Iz susjednih turskih pokrajina dolazili su k vama u velikom broju bjegunci, koji su vam pripoviedali o strašnim patnjama vaše braće, o

obezčaćivanju žena i djevojaka. Turčin je sisao krv vaše braće i živio razkošno od njihovih žuljeva; vaša su braća radila, a pokraj toga gladovala.

Obraćali ste se na Europu, molili ju i zaklinjali, pozivajući se na njenu kulturu, da vam pomogne i spasi vašu braću. Pozivali ste se na svoju vjeru, na svoju ljubav prema starosrbijanskim i macedonskim patnicima. Sve badava . . . Kulturna Europa rugala vam se, jer je ona sama bez vjere i bez ljubavi i nije vjerovala u vašu vjeru i vašu ljubav. Kultura bez srca nije htjela da vam pomogne, ona je kriva vaših strašnih rana, ona je uništila hiljade i hiljade vaše braće.

Napunila se mjera patnja i uzdrhtala je cijela Srbija od silne boli, kad je poslala vas, hrabre svoje sinove, u strašnu neizvjestnost, u strašni boj. Oprostili ste se od svojih roditelja, sestara i poljubili još jednom nevinu svoju djecu. Teško vam je bilo . . . stisnuli ste svojima još jednom desnice, a onda ste otišli da ili pobiedite ili poginete.

I pobiedili ste i oslobodili svoju braću iz viševjekovnog robstva. Ali žrtve, žrtve su strašne i teške su vaše rane! A po starosrbijanskim i macedonskim poljima i klancima leže hiljade ubijene vaše braće i njihova usta, izkrivljena od muka i grozota, obtužuju i proklinju tu nemilosrdnu evropsku kulturu. Da, spasili ste svoju braću, a sada ležite tu

kod nas, da se odmorite, da izliečite svoje rane. Mnogo patite; prostrieljena i slomljena su vaša tiela, vaše grudi, a glave razmesarene od šrapnela. Vi znate, da će mnogi od vas izgubiti ruku ili nogu, da će patiti kroz sav život, ali mi svečano svjedočimo, da se nije čuo iz vaših usta jauk niti kletva, da nismo vidjeli u vašim očima suza. Mirno i junački ste snosili sve boli, a nas, svoje liečnike, ljubili ste, jer je i naša ljubav do vas bila iskrena, tiha, ali velika.

Neka vas sada zavidna Europa psuje, grdi i naziva barbarima. Znamo, da vas to ne uznemiruje. Vaše su rane svjedoci velike vaše ljubavi i vjere i duše su vaše čiste. Braćo, junaci ste!

VII.

Ranjenici sa Merdara.

Kako je poznato, napali su Arnauti srbske čete kod Merdara još prije nego što je rat bio službeno objavljen. Srbi su pri tome imali dosta gubitaka, a osobito je mnogo bilo teško ranjenih. Arnauti su pucali sa puškama sistema Martini i veliki olovni naboji iz ovih pušaka prouzrokovali su velike rane i lomili su kosti. Rane od ovih naboja mnogo su opasnije od rana što ih naprave naboji iz modernih pušaka, koji dotični dio

samo prostriele i ne razkidaju ga. Imali smo dosta ovih ranjenika. Kad smo razgovarali s njima, govorili su nam: „Bili smo se, ranjeni smo, pa ni jednog turskog grada još nismo vidjeli. Kad ozdravimo, zamolit ćemo kralja, da nas da odvezti bar do Skoplja. Onda ćemo bar vidjeti, zašto smo ranjeni“. Bili su to prvi ranjenici, koji su bili ranjeni već u prvim bojama s Arnautima na samoj granici.

Medju njima se je nalazio i stari jedan kapral, koji je za 45 dinara mjesečne plaće već 15 godina stražio granicu, da Arnauti ne provale u zemlju. Bio je teško ranjen i čudio se: „Gospodine, već se 15 godina bijem sa Arnautima i nikad još nisam bio ranjen. Šta misliš, kako je to, da me je djavo baš sad pogodio?“

VIII.

Ranjenik od Prilepa, njegova žena i majka.

Bio je teško ranjen; desno stegno bilo mu je slomljeno i prekinuta mu je bila glavna odvodna žila. Transport do bolnice bio je težak i dugotrajan. Ranjenik je bio inteligentan obrtnik i kod kuće su ga čekali: žena, majka i dvoje sitne djece. Češće je govorio s nama o njima i oči su mu se sjale od ra-

dosti i ljubavi prema svojim. Već nekoliko puta smo ga nagovarali, da dozvoli, da mu odrežemo desnu nogu, jer je to za njega jedini spas. Jadnik je sumnjao u opasnost svojih povrieda. Nekoliko puta su se pojavila noću teška krvarenja, koja smo jedva zaustavili. Zbog silnog gubitka krvi podpuno je tjelesno oslabio; oči su mu upale i teško je disao. Tek sada je uvidio, da je opasnost velika i molio nas je, da, upravo zahtievao je, da mu se odreže noga. Pristali smo ali nade nismo imali nikakove, a jadnik se još uvijek nadao, da će još vidjeti svoje.

Dva dana pnslie operacije, pred večer, postalo mu je teško. Dolazila je smrt... on je to osjećao. Stajali smo kraj njega i tješili ga, a junak je šutio. Od jednom mu uzplamte oči i iz ustiju mu se izviije molba: Djecu, moju djecu želio bi još jednom vidjeti; pišite ženi.

Nešto nas je gušilo u grlu i jedva smo se svladali. Čovječe, ubogi čovječe, koliko i kako strašno je tada trpjela tvoja duša! A u tvojim očima nije bilo suze, zrake vruće ljubavi do tvoje djece, koje su ti sjale iz očiju, sažgale su gorku suzu... Mi smo tog večera šutjeli i razmišljali, a prije nego što smo pošli na spavanje, kazao je jedan od nas: „Strašan je rat“. Pogodio je sadržinu misli svih nas... Ranjenik je preko noći umro.

Zbog tadanjih prilika na pošti, zakasnila je obavijest o njegovoj smrti i sahranili smo jadnika, bez da bi bio prisutan kogod od njegovih.

Jednog dana sam stajao već rano u jutro pred bolnicom i opazio sam dvie žene, koje su išle preko vrta prema meni. Jedna je bila mlada, čvrsta, druga već starija žena. Razvio se ovaj razgovor:

„Zar je zaista umro ranjenik P., koji je bio ranjen kod Prilepa?“

„Vi ste, drage, sigurno njegova žena i majka? Da, umro je“.

Učinilo mi se, da su njihove oči potamnile, ali suza se nije pokazala.

„Pa čuješ, doktore, pokaži nam gdje leži, da ga bar jednom još vidimo“.

Teško mi je bilo, ali morao sam im odgovoriti, da ima već nekoliko dana, od kako je sahranjen.

„Šta? Sahranjen? Dakle niti mrtvog ne ćemo više vidjeti“.

Čuo sam pritajen uzdisaj, koji se izvio ženama iz grudi i grozničavo su uzdrhtala njihova tiela, a glave su im klonule na grudi. Uvjeren sam bio, da će se spustiti u silan plač, ali prevario sam se, u očima nije bilo suza.

„Brate, kaži nam još, ako je mnogo patio i kako je umro?“

„Mnogo je trpio, drage, govorio je o svojim, ali ostao je junak do posljednjega časa“.

„Umro je, dakle, kao junak?“

„Jest, kao junak!“

Tad su ženama zablistale oči, izravnale su se ponosito i rekle su mi: „Hvala ti za ove riječi, zbogom, prijatelju“. I tvrdim koracima otišle su. Bila je žena junaka, bila je majka junaka!

IX.

Dopodne u operacionoj dvorani.

„Živojine, spremi za sutra prije podne svih šest ranjenika, koje smo ti pokazali i gledaj, da bude sve čisto. Sutra ćemo odpočeti rano“.

„Razumijem, gospodo“.

Idućeg dana skupili smo se već rano u operacionoj dvorani, jer smo imali da izvršimo šest većih operacija, a onda je odmah trebalo previti nekolicu teško ranjene.

Operaciona dvorana je vrlo ugodna, dosta velika i svjetla, sa bijelim zidovima. Kraj zidova stoje razni ormarići, u kojima se nalazi sve, što je potrebno za operacije; u kutu stoji kotlić, u njem žubori voda, u kojoj se kuhaju blistavi inštrumenti.

Sunce je baš izlazilo iza Suhe planine, koja se sva kupala u njegovim sjajnim zra-

kama i široki, svjetlo žuti pramenovi razlili su se po dvorani. Krasno jutro i čovjeka je upravo vuklo u prirodu, da se naužije svježega zraka. Pa onda je i u dvorani još bio dobar i svjež zrak.

„Živojine, neka bolničari donesu ranjenika K. iz sobe br. 10“.

Stajali smo oko operacionog stola, šutjeli i gledali u zemlju.

Vrata se otvore; u dvoranu donesu dva bolničara na nosilima blijedog čovjeka mršavog i upalog obraza. Bio je ranjen kod Kumanova, šrapnel mu je raskinuo nogu. Polomljene, oštre kosti štrlile su iz mesa, rana je bila grozna. Postojala je opasnost, da mu se otruje krv.

„Dignite ga i postavite oprezno na stô“.

Digli su ga i čuo se je prigušen, ali pun groze uzdah: „Kuku mene, jadnik ja!“

„Ne boj se, Jovo, ništa te neće boljeti. Samo ćeš brojiti jedan, dva, tri itd., a onda ćeš usnuti“.

„Ne bojim se, gospodine, ali šta ću jadnik bez noge? Nemam svoga doma. Ali molim vas, učinite brzo“.

I jadni Jovo počeo je brojiti: jedan, dva, tri... do pedeset je brojio pravilno, a onda je počeo miešati... trideset... dva-deset... Obraz mu je još više problijedio, disanje, prije nemirno, postalo je redovito i duboko. Zašutio je, a zrak u dvorani napojio

se ogavnim, omamljujućim duhom kloroforma.

Odpočnimo — javio je prigušenim glasom narkotizer. I dug, oštar nož zablistao je u rukama operatera... tri, četiri puta povukao je odlučno i snažno... i koža je bila odijeljena, a meso na stegnu bilo je prerezano naokolo do kosti. Oštar, krišteći glas žage, koja se ujeda za svojim ostrim zubima u živu kost, začuje se po dvorani...

„Kolega, nogu malo više... sad će biti svršeno“.

I začuo se prazan i odsječen glas, kao da je tko prelomio komad šipe... kost je bila prežagana i u rukama asistenta je obvisjela hladna Jovina noga. Položili su ju u kut. Naporno smo disali... bilo nam je teško.

„Jovo, čuješ Jovo, probudi se, otvori oči, sve je svršeno. — Naskoro se je probudio, otvorio je oči i pogledao niemo i tupo oko sebe. A onda mu se iskrivi lice i udario je u plač.

„Gospodine kapetane, gdje je moja četa... izgubio sam četu«. — Jadnik, silno je vojna uticala na tvoje živce, jer prva tvoja misao bila je opet kod vojske. Odnijeli su ga i donijeli drugoga, takodjer iz sobe br. 10.

Bio je ranjen kod Kumanova; rana je bila do duše malena, ali inficirana. Skoro cijela noga bila mu je hladna, crna. Meso mu

se gnojilo pri živom tielu . . . Nesnosan smrad širio se od njega.

„Uzmite mi nogu, ali spasite mi bar život. Šta će moji bez mene?“

Tamno smo gledali pred sebe, a iz ustiju nam nije mogla doći rieč utjehe — imali smo premalo nade.

Naskoro se je izvršila ista ona grozna procedura kao prije i druga noga ležala je u kutu kraj prve. Teško smo ga probudili iz narkoze.

Treći je sam došao u dvoranu; imao je slomljenu desnu ruku, a rana mu je bila inficirana.

„Dali se što god bojiš, Djordje?“

„Ne bojim se, ta kod Kumanova je bilo još strašnije, pa se nisam bojao. Izgubit ću ruku, ali osvetio sam se neprijatelju.“

Mirno je legao na stol. Kad se je probudio, bile su prve njegove rieči: „Hvala vam, braćo!“ Onda se svatrimo nasmiešio.

A u kutu je njegova ruka zagrlila oba-dvie noge.

Došao je četvrti i peti, obadvojica iz sobe br. 25. Obadvojica su imali razbijeno po jedno oko, koje smo im morali izvaditi.

Ništa se nisu tužili; zadovoljni su, da zadrže po jedno oko. Jedan za drugim legao je na stol i naskoro se je pokazala prazna jema izpod čela. Užasno, oba oka odkotrljala

su se u košaru, koja je bila u kutu i u kojoj su se već nalazile dvije noge i jedna ruka.

I posljednji je legao na stol. Morali smo, da mu odrežemo desni palac.

„Pa kako si dobio ovu ranu, brate?“

„Pa znaš, ležali smo u obkopima i htio sam pogledati što radi neprijatelj, kad je sve bilo tako mirno, Možda ću izbiti fes sa koje turske glave. Pa sam se malo, znaš, sa svim malo podigao i nanišanio na neprijatelja, ali u to začujem pucanj i ruka me zaboljela. Zar ne, dobro me je pogodio?“

„Jest, jest, dobro je neprijatelj gadjao. Nalazio si se u velikoj pogibalji i skupo si platio svoju radoznalost“.

„Ne čini ništa, jer ću i onako naskoro ozdraviti i vratiti se mojoj komandi i možda ću mu još vratiti“. — Mladić se je smijao.

Još smo previli nekoliko teško ranjenih vojnika, čije su se rane jako gnojile. To su bili veliki patnici, jer kod previjanja su trpjeli strašne muke, a moralo ih se previjati svaki dan. Onda se je zaista čulo u dvorani škripanje zubima, a tihi, bolni uzdisaji napunjali su vazduh.

Svršili smo današnji strašan dopodnevni posao. Zrak u dvorani bio je nesnosan pokvaren po vonju od krvi, čovječjeg mesa i gnoja. Naše glave bile su vruće, a u moždja-

nima nas je nešto stezalo, kao da smo imali željezne obruče oko glave.

Van, brzo van iz strašne ove dvorane ...

X.

Pogreb iz okružne bolnice.

Mirno i tiho si preminuo. Kraj tvoga kreveta nije se čuo plač i uzdisanje, jer tvoja djeca su bila daleko, daleko od tebe. Samo nekolicina tvojih drugova — vojnika stajalo je kraj tvoga kreveta i ovi nisu htjeli da te u posljednjim tvojim časovima uznemiruju. Znali su, da si prepatio strašne muke i da si u četverodnevnoj bitci kod Bitolja dobio tešku ranu. Znali su, da ti je potreban mir i odmor i zato su šutjeli, stojeći oko tebe. Samo u njihovim očima se zrcalio bratski bol i svi njihovi pogledi zaustavljali su se na tvom bliedom licu velikom ljubavlju.

Došao je posljednji čas. Još jednom si pogledao oko sebe i nasmiešio se drugovima, koji su još više prišli k tebi. Jedan od njih dao ti je u ruku komadić bieloga šećera, da ti smrt bude sladka. Hladan znoj ti je orosio čelo ... dugačak uzdah ... i svršeno je bilo. A tvoja duša otišla je onamo, kud ih je ovih dana strašnog srbskog umiranja već otišlo na hiljade i hiljade.

Poslie nekoliko sati su došla dva čovjeka i odniela te u mrtvačnicu.

Tvoje smrti nije javljala nikakva osmrtnica, oko tebe nije bilo svilenih trakova ni liepoga cvieća i nitko nije palio dragocjenih svieća. Bilo je pusto i prazno oko tebe.

Pa ipak, ti nisi bio sam, nisi bio od svih napušten. Tvoji drugovi — vojnici dolazili su k tebi jedan za drugim. Pristupali su k tebi, sklanjali su svoja lica povrh tvoje glave, a iz njihovih očiju sijale su zrake velike ljubavi. Iz ljubavi do ugnjetavane braće žrtvovao si svoj mladi život i za to te je plemenita i čista ljubav grlila još i na mrtvačkom odru.

Položili su te u najjednostavniji mrtvački sanduk i odnieli su te na kola, što su čekala pred mrtvačnicom. Svećenik te je blagoslovio, a vojnička trublja ti je zasvirala posljednji pozdrav. Volovi su povukli i sprovod se je počeo kretati. Na čelu svećenik sa crkvenjakom, a onda kola, a za njima deset vojnika trećega poziva.

Na tvome domu zaplakala su malena djeca i susjedi su opazili, da je tvoja žena preko noći ostarila.

A u Macedoniji će još kasna pokoljenja pjevati junačke pjesme, u kojima će živjeti i tvoja uspomena, vrli junače.

Ranjeni Turci.

U bolnici smo imali sobu, u kojoj su ležali sami ranjeni Turci. Bilo ih je petorica i svi su dobili kod Kumanova teške rane. Jedan je imao slomljeno stegno i prostrieljene grudi, drugi je imao komplikovani prelom kosti u stegnu, a sva ostala trojica imala su prostrieljene trbuhe i hrbtenice. Trojica su bili iz Male Azije, dok su dvojica bili iz Stare Srbije. Ova dvojica govorili su dosta dobro srbski, osobito starac po imenu Kerim Sećer. Svi su trpjeli silne muke, a trojica se u obće nisu mogli sami niti maknuti.

Kad smo prvi put došli u njihovu sobu, svi su digli ruke prema nama i jednoglasno su molili: Aman, aman, efendi doktor! (Milost, milost, gospodine doktore!).

Izgledali su svi vrlo preplašeni i jedva smo ih pomirili. Pa ipak, još se je iz kojega kreveta čuo tužni i moleći glas: Aman, aman... Kasnije smo doznali, da su se zbog toga tako uplašili kod našega dolazka, jer je medju Turcima bila pronešena viest, da će liečnici svakoga ranjenika otrovati.

Zar se je tako medju Turcima praktikovalo sa ranjenim Srbima? Od strane liečnika sigurno nije, ali divlji Arnauti niti ranjenika nisu štedili i svaki srbski ranjenik

se više bojao, da dodje u ruke Arnautima, nego da umre.

Mi smo se naskoro sprijateljili sa ranjenim Turcima, jer svaki ranjenik je biednik. Osobito nas je zavolio Kerim. Pitali smo ga, koliko mu ima godina i kazao nam je, da mu ima 55 godina, a prevalio je sigurno već šestdesetu godinu. Priznao je, da se možda vara, jer on na to nikad nije ni mislio.

„Kako je to, Kerime, da si u tim godinama išao u rat? Mogao si ostati kod kuće“.

„Mogao sam, ali rekoše nam, da hoće Arnauti da zagospoduju nad nama, pravim muslimanima i to me je krenulo u boj. Kad sam bio ranjen, vidio sam, da sam se borio protiv Srba“.

„Čuješ, sad ćeš biti srbski podanik“.

„Pa dobro, efendi, rado ću plaćati porez, jer ću za to imati miran život.“

Kerim se je ponašao junački. Rana mu se jako gnojila i trebalo ga je prevezati svaki dan. Pri tome je trpio štrašne bolove... Kosti su škrtale... A Kerim je šutio. Obraz mu je kojiput od bolova probliedio, da je jadnik bio sav zelen i bojali smo se, da će pasti u nesviest... Ali iz njegovih usta nije se čula jadikovka. Samo jednom, kad su bolovi morali biti upravo silni, stisnuo je oči i čuli smo tužni: Allah — Allah!

Njegovo stanje se je pogoršalo.

„Kerime, otrovat će ti se krv, valja odrezati nogu“.

„Nedam, efendi, neka bude kako Allah hoće“.

„Kerime, onda ćeš ozdraviti, inače ćeš umrijeti“.

„Sve jedno, kako Allah hoće“.

„Budi pametan, ta valjda imaš još svoj dom“.

„Imam, ali sada je spaljen i porušen“.

„Slušaj nas Kerime, ta valjda imaš ženu i djecu?“

„Imam efendi, ženu i mladu kćerku“.

„Slušaj, ovih nećeš više vidjeti, ako se nećeš dati operirati; mi ti hoćemo dobro, poslušaj nas“.

„Dobri ste vi; ali Allah zna, gdje je sad moja žena i moje diete“.

Kod ovih rieči je zamahnuo rukom po zraku, kao da je htio reći, da mu je sve, sve odnio rat.

Voljeli smo ga i svakog smo mu dana savjetovali, da se odluči za operaciju.

Naposljedku smo ga pregovorili do toga, da je obećao posavjetovati se sa nižkim turskim muflijem (svećenikom) i da će učiniti onako, kako će mu ovaj savjetovati. Izviestili smo o tome muftija i zamolili ga, da dodje u bolnicu. Čekali smo na njega dva dana, ali on nije došao. Još jednom smo ga molili i javili mu, da se radi o životu jednog nje-

govog istovjernika. Sad nam je čovjek odgovorio da on nema vremena baviti se sa ovakvim stvarima i da neće doći u bolnicu; ranjenik neka se sam odluči, kako hoće.

Jadni Kerime, badava si čeznuo po utješnoj rieči onoga, u koga si imao najviše pouzdanja.

Saobćili smo jadniku odgovor muftije. Oko mu jn potamnjelo, a glava mu je klonula na prsa.

Ali naskoro je podigao glavu, pogledao nas iskreno i rekao nam: „Vi ste dobri, Allah neka vam plati. Učinite samnom kako mislite da je pravo; pouzdam se u vas“.

Idućeg dana bio je operiran i išlo mu je na bolje, kao i Izmajlu iz Male Azije.

Ali su strašno patila ostala trojica, a spasa za nje nije bilo. Noću su se čuli iz sobe puni groze, potresni i očajni uzvici: „Aman . . ., Aman . . ., Allah il Allah!“ Studeno je moralo postati čovjeku oko srca!

Kerimu je pak bilo svaki dan bolje. Pušio je zadovoljno cigarete i ako smo ga pitali, kako mu je, uvijek bi odgovorio: „Pa dobro, efendi . . .“ Najradostniji je pak bio, kad je pomoću štapa prvi put mogao napraviti nekoliko koraka. Obraz mu se sjajio od radosti i pozvao nas je, da ga iduće godine posjetimo na njegovom domu kod Kumanova, gdje će nas poslužiti dobrom kavom i cigaretama.

Kad je došlo vrijeme našega odlazka, došli smo, da se oprostimo i od Kerima. Kazali smo mu da odlazimo. Kad je to čuo, probliedio je, uhvatio se obadviema rukama za glavu i počeo je da plače kao diete.

„Allah, Allah neka vam plaći, nemojte me ostaviti, ko će se tako brinuti za mene, kako ste se vi brinuli!“ — Njegov je glas bio hripav i njegove ruke pružale su se prema nama.

Teško smo otišli od njega, a njegove suze bile su nam najljepša nagrada za naš trud.

Z bogom Kerime.

XII.

Srbska „slava“.

„Slavu“ nazivaju Srbi praznikovanje i proslavu domaćeg patrona, sveca, kog je sebi odabrala svaka obitelj kao svog posebnog zaštitnika. Glava obitelji nosi ime patrona. Ta se „slava“ slavi veoma svečano. I bolnice imaju svog patrona i taj dan praznikuju i slave svi bolesnici, koji se upravo tada nalaze u bolnicama.

I mi smo tada doživjeli „slavu“ u našoj bolnici. Već izjutra došlo je puno ljudi iz Niša, da posjete naše bolestnike. Donieli su im razne darove, jedni kolače, drugi slatkiše,

koje Srbi veoma vole, a drugi opet cigarete; nitko nije došao praznih ruku. Išli su iz sobe u sobu, dielili darove i veselo su razgovarali s ranjenicima.

Osobito je mnogo ljudi došlo poslie podne. Ovi su donieli ranjenicima cvieća i zelenih grančica, koje su prostrli po tlu i pe posteljama. Činilo nam se, da se sastala velika obitelj, koje se članovi nisu dugo vidjeli i koji se sada vesele svome sastanku.

I mi smo pošli pogledati iz jedne sobe u drugu i veselili smo se tom liepom običaju.

Stupismo u jednu sobu, gdje su ležali turski ranjenici. I začudismo se. Na stolovima uz postelje bili su postavljeni slatkiši i drugi darovi, a po posteljama i pokrivačima bilo je posuto cvieće. Svidio nam se taj milosrdni čin srbskih žena, jer su time dokazale, da žale ranjenog neprijatelja kao i ranjenog brata.

Bio je to liep dan u bolnici.

Baš istog dana doniela je pak bečka „Reichspost“ zadnji članak svoga dopisnika, koji se bavio jedan dan u Nišu, u kojemu je na najsramoćniji način lagao taj poštenjaković. Lagao je, da se za ranjene Turke u niškim bolnicama nitko ne brine, da liečnici za njih ništa ne čine. Tvrдио je, da su Srbi u Nišu pucali na ranj nike i nekoliko ih ubili. Lopove! Tvoje klevete ne dosižu ni

pete niških stanovnika, i Turci bi ti sami pljuvali u obraz radi tvog bezsavjestnog huškanja.

XIII.

Demokratizam u srbskoj vojsci.

Dok postoje vojske upravo je potrebna kod njih željezna disciplina. A disciplina neka vlada u pravom času, u istinskim trenucima: u času pogibelji skupi disciplina svu momčad i sve oficire, u nepredobiv zbor!

Inače pak neka vlada medju vojnicima i oficirima poštovanje, ljubav i povjerenje.

Vidjeli smo u Nišu, da su priprosti vojnici i oficiri sjedili skupa za jednim stolom i upravo se prijateljski medjusobom razgovarali.

Dodje prosti vojnik u kavanu. Stolovi su bili prilično zaposjednuti; jedino kod jednog stola, gdje je sjedio divizijski general S. sa svojom družbom, bilo je još nešto mjesta. I vojnik se nije dugo premišljao. Pristupi generalovom stolu, pozdravi uljudno i sjedne. General mu pak odzdravi; „Dobar večer, brate!“

Ranjenici u bolnici govorili su s najvećim i iskrenim poštivanjem o svojim oficirima; pričali su nam, da su više puta morali vući natrag svoje oficire za kaput, jer su se odveć izlagali opasnostima, govo-

reć im: „Tko će nas onda voditi, ako nam Turci poubiju naše oficire“.

A oficiri su pak sa oduševljenjem i ljubavi pričali o hrabrosti vojnika i o njihovoj uzornoj disciplini. Jedan je hvalio drugoga; pješaci artiljeriste, a ovi opet prve. Vidjeli smo, kako u toj vojsci vlada željezna disciplina, a osim toga isto je tako veliko medjusobno poštivanje i ljubav.

XIV.

Divizijski general.

Za vrijeme rata pregledavao je sva pisma i brzojavke, koje su se slale poštom najprije jedan oficir divizijske komande, napisao na njih „pregledano“, a onda ih je tek ekspedirala pošta.

Neke večeri sjedimo u restauraciji hotela „Orient“, gdje je takodjer redovno zalazio divizijski general S. sa svojim adjutantom pukovnikom.

I te noći sjedila su oba gospodina za svojim običnim stolom i večerali su.

U to udje priprosta seljanka i upita konobara za divizijsku komandu i on ju uputi stolu, za kojim je sjedio general. Ona je prišla k stolu i pukovnik ju je uljudno pitao što želi.

„Gospodine, sina imam na bojnom polju; već sam mu tripot pisala, ali odgovora još

nisam dobila. Bojim se za njega, pa mu pišem još jednom. Molim te, podpiši mi pismo, da ga predam na poštu“.

„Slušaj, ovdje nije komanda, dodji tamo sutra dopodne i oficir će ti podpisati pismo. Ovdje nemamo niti štamplije“.

„Gospodine, siromašna sam i htjela bi se još danas vratiti kući, da ne trošim novca za prenoćište. Podpiši mi“.

Kad je general čuo, da će ženi biti teško dati novac za prenoćište, ostavio je svoju večeru, ustao i rekao: „Daj mi pismo, da ga pročitam, pak ću se podpisati na kuverti; važit će i bez štamplije“.

Žena je bila sva sretna i general se podpisao.

„Evo, majko, pismo, pa budi mirna i neboj se suviše za sina“.

„Hvala ti, generale, laku noć!“

„Laku noć, ženo, i sretan ti put“.

Ovaj vrli čovjek bio je svima nama simpatičan, a od ovoga smo ga večera još više zavoljeli. Učinio je dobro djelo.

XV.

„To je naš brat“.

Ranjenik I. iz sela K. bio je od svih najtužniji i najšutljiviji. Skoro nikad nije govorio sa svojim drugovima, pa i nama je

nerado odgovarao. Istina je, jadnik je izgubio desnu nogu, ali bili smo uvjereni, da mora ležati pravi razlog njegove žalosti negdje drugdje.

Jednog večera smo ušli poslom u sobu, u kojoj je ležao. Vrlo smo se začudili, jer smo vidjeli stajati oko njegovog kreveta deset muškaraca. Bili su visokog stasa, krupni ljudi, a na glavama su nosili visoke šubare od ovčje kože. Naš je ranjenik bio sav izmijenjen, pri najboljoj volji i vrlo je živahno razgovarao sa onom desetoricom muškaraca.

Pitali smo ih u šali: „Pa šta radite, zar imate kakvu sjednicu?“

„Nije, nego smo čuli da je naš Ivan ranjen i da leži u vašoj bolnici, pa smo se skupili susjedi i pošli da ga posjetimo i da vidimo, kako se naš brat osjeća“.

„Šta, ovo je vaš brat?“

„Jest, naš je brat; siromašak nema ni roditelja niti rođenog brata ili sestre i zato smo svi iz sela njegova braća“.

Sa ponosom i ljubavlju gledali su na njega i svaki mu je dao nešto novca. Taj je dar sigurno došao od srca.

„Kad ozdraviš, Ivane, javi nam, da svi dodjemo po tebe. I nemoj se ništa, ništa brinuti zbog toga, što si bez noge. Izgubio si nogu i za nas i svi mi brinut ćemo se za tebe“.

Ivan je bio sretan i presretan.

Još su mu jednom stisnuli desnicu i oprostili se s njime. Na vratima se pak svaki još jednom osvrnuo na njega i nasmiešio se. Sad smo tek vidjeli, zašto je naš Ivan bio tako šutljiv i tužan. Očekivao je, da dodju njegova braća i nije se varao, braća su došla, da ga posjete. Od ovog večera bio je Ivan miran i veseo.

XVI.

Turski zarobljenici iz bitolske bitke.

U bitci kod Bitelja zarobili su Srbi preko 20.000 Turaka. Jedan dio ovih zarobljenika poslali su u Srbiju, gdje su ih porazdielili po raznim gradovima. I u Niš ih je došao veći broj. Ali celim dugim putem od Bitolja do Niša morali su hodati, zbog čega su mnogi oboljeli. Ove bolestnike su smjestili u topničku vojarnu, u kojoj su donje prostorije bile uredjenje za bolnicu.

Jedne nedjelje poslie podne uputili smo se u topničku vojarnu, da vidimo eve bolestnike.

Bilo ih je nešto više od jedne stotine i svi su bili iz Male Azije; većim dielom su bili srednje starosti, a bilo je i nekoliko vrlo starih, a nekoji, op-et, jedva da su navršili osamnajstu godinu života. Svi su ležali u liepim, čisti krevetima, a brinuli su se oko

njih turski bolničari, koji su govorili po malo i srbski.

Svi ovi Turci imali su rane na nogama i to na stopalima. Put, koji su morali prieći, bio je dugačak i slab, a obuća slaba, tako, da se brzo pociepala i vojnici su došli u Niš skoro bosi. Putem su si noge ranili na kamenju i rane su im se inficirale; mnogima su noge posve ozeble i stopala su im bila sa svim crna. Mnogo su patili, vikali i uzdisali, jer bolovi su bili veliki. Nekoji su si povukli preko glave pokrivalo, izpod kojega su dolazili bolni uzdisaji.

I svi ovi jadni ljudi išli su u rat, ne znajući zašto su morali žrtvovati svoje zdravlje! Na pitanje da li znadu, zašto je došlo do ovoga rata, odgovarali su nam: „Ne znamo, zašto se išlo, pozvali su nas i pošli smo“. Ovi su jadnici zaista bili žrtve, koje su tjerali u klaonicu.

Medju ovim ranjenicima bila je jednaestorica takvih, čije su rane bile inficirane sa tetanus bacilom. Strašno ih je bilo pogledati, kako su ih lomili krčevi; usta nisu mogli otvoriti i čulo se samo strašno prigušeno uzdisanje... A od vremena do vremena potresao je zrak silan, očajan uzvik, moleći pomoći. Potreslo nas je... Drugi ranjenici prevukli su uplašeni pokrivala preko glave, jer nitko nije znao, ako neće možda već sutra on po-

stati žrtvom strašne bolesti, ako ova bolest neće možda već sutra daviti njega...

Nekoji Turci su nas molili, da im damo cigarete i dali smo im. Jedan je pak odbio ponudjenu cigaretu i zahvalio nam se na — njemačkom jeziku, rekavši, da ne puši. Pogledali smo ga začudjeno,

„Čuješ, odakle si ti i gdje si naučio njemački?“

„Arapin sam iz Palestine, gdje sam polazio njemačku školu“.

Govorio je njemački dosta dobro i razgovarali smo s njime još i dalje. Pripoviedao nam je, da se neće više vratiti u Palestinu, jer sad će se još gore živjeti pod turskom vladom. Otići ću u Austriju, jer je čuo, da se tamo sa njemačkim jezikom dobro prolazi.

Utvrđili smo ga u njegovom mišljenju i rekli mu, da je za Niemce Austrija zaista Palestina, prava obećana zemlja!

»A Kako si dugo kod Bitolja bježao, dok su te Srbi uhvatili?“

„Bježao sam čitavih četrnaest dana“.

„Varaš se, bitka je trajala samo četiri dana i prema tome nisi mogao bježati četrnaest dana“.

„Ne varam se, gospodo; divizija, u kojoj sam se nalazio, borila se svega sa Srbima četrnaest dana i uvijek smo bili bijeni, uvijek smo morali uzmicati. Prema tome smo zaista

bježali četrnaest dana, a onda su nas kod Bitolja uhvatili i zarobili“.

Smijali smo se mi i Arapin.

U posljednjoj nas je sobi molio cigaretu postariji ranjenik i to čistim srbskim jezikom.

„Zar si i ti iz Azije i kako to da govoriš srbski?“

„Već dvadeset godina živim u Anatoliji, a doselio sam se tamó iz Bosne“.

„Kad rat bude svršen, moći ćeš opet otići u Malu Aziju“.

„Gospodine, čuvao me Allah! da mi da sultan cielu Aziju, nebi se više vratio“.

I muhamedanac je postao sit turskog gospodstva.

Oprostili smo se sa liečnikom i uputili se dugačkim hodnikom prema izlazu vojarne.

Pred jednom sobom zagledali smo nosila, na kojima su mirno ležala dva mrtva Anatolca; zadavio ih je „tetanus“. Bilo nam je lakše, jer baš ova dvojica strašno su patila još malo prije.

XVII.

Arnauti.

Jedne smo nejelje bili kod zapovjednika divizije i on nam je kazao, da će idućeg dana sprovesti iz Niša za Beograd 1600 zarobljenih Arnauta. Ako ih želimo vidjeti, dat će

nam drage volje dozvolu, da udjemo na peron željezničke stanice. Radostno smo prihvatili ovu ponudu. Željeli smo jednom vidjeti i Arnautе, ove zaklete neprijatelje srbskoga naroda, koji su mu prouzrokovali najviše zla i prolili najviše srbske krvi. Sami nikad nisu niti orali niti sijali, pa ipak su svake jeseni imali obilnu žetvu; sami se nisu bavili stočarstvom, pa ipak su imali najljepše konje i najljepše volove. Krvavim mačem u ruci, prisvojili su si srbsku zemlju, zarobili su srbskoga seljaka i postali gospodari njegovog života i smrti. Radi za turskoga agu i šuti, to je morala biti deviza stanovnika Stare Srbije i Makedonije, ako je htio bar živjeti. A onome, koji je pokušavao, da se tome odupre, zapalili su Arnauti kuću, a njega i obitelj ubili su bez milosrdja. Tamo, gdje je sudio arnautski mač, skoro je sa svim nestalo srbskoga življa; ili je izumro ili se izselio. A Arnauti su se množili i živili po nekadašnjoj čisto srbskoj zemlji, a sad viču ovi razbojnici i njihovi njemački prijatelji u Austriji, da je ova zemlja od pamtivieka njihovo vlasništvo, da čine Srbi nasilja na njima, **jer hoće da dobiju natrag samo ono, što je jednom bilo vlasništvo njihovih pradjedova, jer hoće da budu gospodari tamo, gdje se prolilo nevine srbske krvi na potoke.** Mržnja do Jugoslavena u obće, a do srbskog naroda napose, dovela je „kulturne“ Niemce već tako daleko, da sada

viču po svojim novinama: „Srbin je krvolok, a Arnautin je plemenit čovjek, koji ljubi slobodu“. Slobodno im; Srbi su podneli već toliko zla, da će preboljeti i ove najnovije arnautsko-njemačke simpatije

Sutra dan pošli smo na željazničku stanicu „Crveni krst“, jer tamo su doveli Arnautе iz niške tvrdjave, da ih smjeste u vlak. Na stanici smo već onda vidjeli velik broj turskih željezničkih kola, što su ih Srbi u ratu zaplilienili. Za kolodvorskom zgradom stajali su Arnauti u dugačkoj koloni, četiri po četiri u redu. Vezan nije bio niti jedan; svaki je jednom rukom držao ruku svoga susjeda, a u drugoj je ruci imao bijeli kruh. Na svakoj straui svakog arnautskog reda stajao je po jedan srbski vojnik sa bajonetom na puški. Iznenadili smo se u početku, da je potrebna tako jaka straža, osobito, jer smo do sada vidjeli, da su bila za približno 50 zarobljenih Anatolaca dosta dvojica stražara. Ali sjetili smo se, da su to „kulturni“ Arnauti, koji nadmašuju u krvoločnosti svakog Azijata, sjetili smo se, da je Arnautin opasan i ako nema oružja, jer ubija i zadavi rukom ili zubima.

U jednoj beogradskoj bolnici dogodio se slučaj, da je ranjeni Arnautin napao zubima ženu, koja ga je dvorila, a u tvrdjavi je zarobljeni Arnautin pokušao da udavi stražara. Srbi još nisu zaboravili arnautske vjero-

lomnosti, koja ih je bielim zastavama namamila u smrtonosnu zasjedu. Oprez je, prema tome, bio posve umjestan.

Arnauti imaju uzke i visoke glave; nos im je velik i skrivljen, ustnice tanke i oštro zarezane. Obrve su im guste, oči malene, pogled prodiruć. Njihove su nas glave podsjećale na glave ptica grabilica.

Ako si gledao ove obraze, bio si uvjeren, da su istinite viesti o zločinima, što su ih ovi divlji čopori vršili nad jadnim srbskim seljakom. Ujedno te je morao spopasti gnjev i srdžba, koja ti je natjerala krv u obraz, da se megu naći ljudi, koji uzdižu u deveta nebesa ove Arnaute, koji stoje na najnižem stupnju civilizacije, a za radine, inteligentne Srbe imaju samo psovke i blato. Sramota im! Željeli bi, da bi morali ovi lažljivci živjeti bar godinu dana pod komandom ovih Arnauta, što smo ih mi vidjeli, jer onda bi sigurno drugačije pisali.

Nismo mogli duže gledati ovih Arnauta i vratili smo se u bolnicu.

XVIII.

Arnautski pojmovi o vlastničtvu.

Jednog večera donieli su nam u bolnicu nekog pekarskog pomoćnika. Bio je ranjen na desnoj nozi, na koju mu je pao velik komad drva; dopratio ga je njegov susjed,

još dosta mlad čovjek. Dok je pomoćnik ležao na stolu, milovao ga je njegov pratilac po glavi i obrazu i nježno ga je tješio i bodrio. Mislili smo, da je njegov rođak, ali je on to zaniekao.

Pomoćniku smo povezali nekoliko manjih žila i kad smo s time bili gotovi, započeli smo razgovor sa njegovim susjedom.

„Ded, kaži nam, prijatelju, kako živiš sad, za vrijeme rata?“

„Gospodine, ti neznaš, kako se radujem srbskim pobjedama! Sad ću se opet moći vratiti u moj rodni kraj u Staroj srbiji, kojega već čitavih petnaest godina nisam vidio“.

„Pa zašto si morao da bježiš iz rodnog kraja i zašto se nisi smio vratiti kući?“

„Morao sam da bježim izpred arnautske osvete“. Ali slušaj me, gospodine, pa ćeš znati, kako su gospodovali nad nama.

Umro mi je otac i ostavio mi osim drugoga i dva liepa, mlada konja. Dobro sam s njima zaradjivao, jer sam prevozio trgovce i toware.

Jednog dana dodje k meni trgovac i zatraži od mene, da ga odvezem u dosta udaljeni kraj. Pogodismo se za cieniu, sjeli na kola i konji su povukli. Pred večer, kad smo došli već u bizinu mjestu, kuda smo se uputili, opazio sam na cesti naoružanog Arnautina, koji nam je dolazio u susret. Nisam mu se obradovao, jer sam vidio da ogledava

moje konje. Kad sam došao do njega, dao mi je znak, da stanem. Mislio sam, da tu neće biti dobrog završetka i nisam se varao.

„Čuješ, Srbine, čiji su konji?“

„Moji, efendi“.

„Ma čuješ, ti ćeš dati ova dva konja meni“.

„Kako to? Ta, konji su moji“.

„Slušaj i šuti! Konji se meni dopadaju i zato ih moraš dati meni. Jesi li razumio?“

Kod ovih rieči je Arnautin stavio desnicu na svoj revolver u pojasu. Uvidio sam, da moram biti vrlo oprezan ako hoću da spasim sebe i konje.

„Razumijem, efendi, konji su tvoji i dat ću ti ih. Ali budi tako dobar i dozvoli mi, da odvezem ovoga čovjeka do pogodjenog mjesta. Tamo ću njega ostaviti, a onda ću se odvesti samo još do sela, koje je udaljeno jedva pola sata, jer imam tamo hitnog posla. Tamo ću ti predati konje. Izvoli sjesti na kola“.

„Neka bude, kako želiš, vozit ću se s tobom.“

Arnautin je sjeo na kola i naskoro smo bili na mjestu, gdje je trgovac sišao s kola. Potjerao sam konje prema selu, kako sam kazao Arnautinu i ako za pravo tamo nisam imao nikakva posla; ali put u to selo vodio je kraj jednog dubokog ponora i u njega sam se uzdao. Bilo je već dosta tamno. Znao sam,

da imamo svakog časa doći do sudbonosnog ponora. Arnautin je šutio, šutio sam i ja, ali moja odluka je bila čvrsta. Ili ja ili Arnautin ; obadvojica ne možemo živjeti. Kad smo došli do ponora, uhvatim Arnautina strielimice za ledja i bacim ga u . . . ponor. Konji su bili spašeni, a i ja nisam bio više sjeguran, jer nisam znao da li se je Arnautin ubio ili nije. Ako nije bio mrtav, onda jao meni. Udario sam po konjima i jurio cielu noć prema srbskoj granici i kad sam ju prešao, osjetio sam se sigurnim, ali kući za svih ovih 15 godina nisam otišao.

„Vidiš gospodine, tako je bilo pod Arnautima“.

„Umiri se, sad će biti bolje“,

„Dabome, bit će bolje i odmah čim rat bude svršen, vratit ću se u Staru Srbiju“.

XIX.

Srbski ponos.

Bilo je dopodne i svi smo bili zaposleni u previjalištu, gdje smo pregledavali i previjali na novo došle ranjenike iz Novoga Pazara. Prisutan je bio i srbski vojni liečnik, koji je stigao sa transoprtom i tek se je poslie podne imao opet vratiti na bojno polje.

Kad smo svršili sa ranjenicima, udje u previjalište još i jedan vojnik trećega poziva.

Poznalo mu se, da je jako izmučen. Danas je, poslie dvodnevnog marša, došao sa svojim bataljonom u Niš, a idućeg dana imao je bataljon opet otići dalje, prema granici.

Upitam vojnika, šta mu je i šta želi. Reče nam, da već duže vrijeme boluje na kili, koja mu se sad, nakon napornog marša još i povećala i da trpi teške bolove. Moli nas, da ga pregledamo i da mu savjetujemo, šta da radi; on misli, da nije sposoban za vojnu službu.

Pregledali smo ga i konstatovali, da je njegova tjelesna mana zaista vrlo velika i ako bi se kila mogla još reponirati. Kod nas bi ovakvog čovjeka sigurno otpustili iz vojske. Rekosmo mu, da mu se za nuždu može pomoći pojasom ili povezom, ali da bi najbolje bilo, da se odluči za operaciju. U tom slučaju bi naravski, morao ostati u bolnici i ne bi mu bilo mognće otići sa drugima u neprijateljsku zemlju. Čovjek, koji je i inače bio slabunjav i izmučen, odmah je pristao na naš priedlog, da se podvrgne operaciji.

Ali u to dodje srbski vojni liečnik i izmedju njega i vojnika se razvio ovaj razgovor:

„Slušaj, vojniče, jesi li ti Srbin?“

„Jest, doktore, Srbin sam“.

„Ti nisi Srbin, već sigurno Vlah“*).

*) Vlasi = Rumunji, kojih ima dosta u iztočnoj Srbiji, vrlo su se kukavno ponašali u prijašnjim ratovima Srbije. (Op. prev.)

„Ma ko ti to reče? Ja sam pravi rodjeni Srbin“.

„Da si ti pravi Srbin, nebi ti sad hodao zbog svoje tjelesne mane oko liečnika. Toliko i toliko hiljada tvoje braće trpi više od tebe; Zato ti kažem, da ti nisi pravi Srbin“.

Liečnik se okrenuo od njega i pošao prema prozoru.

A vojnik trećega poziva uzpravio se, obraz mu porumeni, a iz očiju mu sine ponos.

„Ja sam čestit Srbin i zato ću poći sa ostalom braćom u boj. Dajte mi za sad pojas; za operaciju će doći vrijeme poslie svršenog rata“.

Učinili smo po njegovoj volji i vojnik je uzeo svoju pušku i ponosno otišao iz bolnice.

„Čuješ, kolega“ — obratismo se na srbskog liečnika — „sa ovakvim ljudima Srbija mora pobijediti“.

„Da, zlata vriede naši vojnici“.

XX.

Junački sin i junački otac.

Došao je transport izpred Jedrena sa mnogo ranjenika, a još više bolestnika. Vojnici su pred Jedrenima morali ležati u mokrim jarcima po više dana i mnogi su oboljeli na raznim bolestima. Kako su jadnici odahnuli,

kad su poslie više sedmica opel mogli leći u krevet i odmoriti se.

Medju ranjenicima je bio i mlad vojnik, koji je bio ranjen u desnu ruku. Pripoviedao nam je, da se on nalazio u diviziji, koja je prva otišla Bugarima u pomoć. Pripoviedao je sav oduševljen, kako su ih bratski dočekivali Bugari, donosili im jela, pa čak i cvieće. Najviše mu se dopalo, što su im svuda govorili „naša braća Srbi“.

Vozili su se do Mustafa-Paše, gdje su izašli i čekali još nekoliko dana na dolazak drugih srbskih pukovnija, a onda su zajedno odmarširali prema Jedrenima. Išli su većim dielom noću, da su lakše prikrivali svoje manevriranje prema neprijateljskoj tvrdjavi. Smjestili su se u obkopima i tu je odpočeo žalostan život. Neko je vrieme padala kiša i danju i noću obkopi su bili puni vode, a hranili su se samo kruhom i sirom. Morali su ležati u obkopima sasvim mirno, jer čim je koji podigao glavu iz obkopa, odmah je čuo žviždanje turskog olova oko sebe.

„Znaš, dobro su gadjali Turci kod Jedrena“.

„Jesi li vidio pasti mnogo srbskih vojnika“.

„Strahota božja, mnogo, brate, mnogo ih je tamo ostalo. I znadeš, šta sam morao da vidim? Morao sam da vidim, kako su mi ubili mog rodjenog brata, koji je ležao u jarku

samo nekoliko koračaja dalje od mene. Jadnik je htio poći po obkupu malo dalje, ali uzdigao se suviše visoko, pogodilo ga olovo i prostrielilo mu grudi. Na mjestu je bio mrtav“.

„Velika te nesreća snašla, brate. Sigurno ti je bilo vrlo teško zbog brata?“

„O, da, kako da nije! Tako smo se voljeli. Znaš, najradje bi bio umro mjesto njega!“

Govorio je tiho i glas mu je drhtao.

„Čuješ, Srbine, strašne su i velike žrtve, što ih morate doprinositi. Žao nam je vas“.

Tu nas je pogledao svojim krasnim očima, jedan trenut još je šutio, a onda nam je rekao odlučnim glasom: **„Mi moramo da ginemo, jer smo pošli da oslobadjamo domovinu i braću, a to se ne postizava bez smrti“.**

Sa divljenjem i ponosom smo gledali mladoga junaka, koji je bio spreman da sve žrtvuje za svoju otadžbinu. Kroz nekoliko dana ga je posjetio otac u bolnici. Došao je iz dosta udaljenog kraja i ostao je čitav dan kod svog još jedinog živog sina.

Jadniče, koliko je moralo da trpi tvoje roditeljsko srce, kad si od ranjenog sina doznao, da ti drugi sin leži mrtav pred Jedrenima! Jednog su ti ubili, drugog ranili. U večer smo došli u sobu, gdje je bio otac i sin, da s njima malo razgovaramo i da oca utješimo. Otac je stajao kraj sinovog kreveta

i držao ga za zdravu ruku. Bili su zadovoljni, da se opet jednom vide i iz očevih očiju sjala je velika ljubav i obuzimala živoga sina. Preporučao nam je ranjenika i pripoviedao nam, kako je to dobar sin.

„Ne boj se, oče, sve ćemo učiniti, da dobiješ sina zdravog kući. Dosta si nesretan, što si izgubio starijega sina. Teško ćeš nositi gubitak“.

„E, teško, teško . . . , ali znaš, duša je tvrda, jaka, ona mnogo može da prepati“.

Začudjenim očima gledali smo na oca-junaka.

A ti, srbski narode, ne boj se zbog svoje budućnosti, dok imaš ovakve očeve, ovakve sinove!

XXI.

Transporti ranjenika.

U Niš su vozili ranjenike u transportnim vlakovima, koji su bili sastavljeni iz pravih sanitetnih vagona i iz vagona prvoga i drugoga razreda. U prvim su bili smješteni čisti i udobni kreveti, na kojima su ležali teže ranjeni, dok su u drugima sjedili lakše ranjeni. Svi ovi vagoni su bili iz vana označeni velikim crvenim krstom na bielom polju, a na stroju, pa i na nekim vagonima, bile su zastavice sa istim znakom. Dok vojska još

nije bila suviše udaljena od granice te su se bojevi vršili blizu domaće zemlje, bilo je za ranjenike mnogo lakše, jer transport sa bojnoga polja do željezničke stanice nije bio tako dugotrajan, pa prema tome niti tako težak za ranjenike. Ali čim je dalje vojska prodirala, tim teže je bilo sa transportom jadnih ranjenika. Kojiput su ih morali voziti po dva dana i dvie noći, dok su ih doveli do prve željezničke stanice. A ležali su pri tome na slami na sasvim običnim kolima, koja su vukli volovi. A turske ceste nisu takve, na kakve smo mi naučeni, nego sve izvožene, pokvarene i pune kamenja. I na dobroj, gladkoj cesti trpi ranjenik mnogo na običnim kolima, pa ipak ga možeš voziti bar polako i mirno. A koliko mora ranjenik patiti na slaboj cesti, gdje se kola neprekidno naginju sad na ovu, sad na onu stranu, tako da ranjenik bude neprekidno bacan sad ovamo sad onamo. Dok su ga doveli do željezničke stanice, a poslie do nas, bio je jadnik već izmučen na smrt. Svaki je potvrdio, da su bili dani i noći, što ih je proveo pri transportu, najteži u cielom ratu. Ako si pitao jadnika, kako je proveo ove teške satove, pogledao je tužnim očima prema nebu i uzdahnuo: „Strašno, strašno“.

Svaki vlak je doveo obično po 400—500 ranjenika; teže ranjeni ostali su u Nišu, a druge su vozili dalje i smještali ih po raznim

krajevima. Transporti su dolazili obično noću. Na stanici je dočekivao ranjenike liječnik sa više bolničara. Pred stanicom stajali su dugački redovi kola, koja su čekala, da ranjenike odvedu u bolnice. Kad je vlak došao, počeli su odmah prenositi ranjenike iz vagona na kola i tu se je čuo mnogo prigušeni uzdah. U bolnici su ranjenici bili odmah pregledani i previjeni, a onda su bili smješteni po krevetima. A izliječene ili skoro izliječene ranjenike morali smo odmah poslati dalje. Bio je to uvijek vrlo žalostan noćni posao.

Najgore je bilo to, što su ovi sanitetni vlakovi redovno imali po više sati zakašnjenja.

U 10 sati u noći n. pr. bili smo izvješteni od komande, da će o ponoći doći transport ranjenika i toliko kreveta treba da spremimo. U to vrijeme već je bilo u bolnici sve mirno, jadni ranjenici već su slatko spavali. Ali ako hoćemo, da pripremimo krevete za 60 novih ranjenika, moramo poslati jednaki broj ranjenika dalje. I hodali smo iz jedne sobe u drugu i budili smo jadnike, da se obuku u svoje vojničke uniforme. Kako začudjeno, kako uplašeno su nas gledali, kad smo ih probudili iz mirnog sna i rekli im, da moraju iz tople sobe u hladnu noć! Koji je mogao, obukao se sam, a drugima su pomogli bolničari. A onda su čekali, sjedeći na krevetima, dolazak novih drugova. Pa

ipak, ni jedan se nije ljutio, ni jedan nije psovao zbog neugodnog prekidanja u spavanju. Svi su znali, da će na njihova mjesta doći teško ranjena i izmučena braća, koji su još veći biednici od njih, jer oni su već koliko toliko ozdravili i rado su ostavljali novim drugovima topla svoja ležišta. Pa kako su pozdravljali došle drugove, pomagali im i tješili ih. Svaki je vidio u svome drugu brata. A nama su duše bile pune radosti i zado!voljstva, kad smo čuli kako oni što odlaze govore novo došlima: „dobro će ti ovdje biti, liečnici su naša braća i dobrog su srca“. Bili smo im zahvalni za ove rieči.

Kad se približavala ponoć, bili smo svi radostni, šte će naskoro biti konac ovog mučnog čekanja. Ali badava smo se radovali. Sanitetski vlak nalazio se onda još daleko negdje na pruzi, jer zbog ogromnog ratnog prometa nije mogao voziti dalje. Nismo znali, kad će vlak stići i za to smo savjetovali ranjenicima, da legnu onako odjeveni na počinak, pa kad će doći no i ranjenici, mi ćemo ih probuditi. I tako smo čekali i čekali, a transport je stigao tek u 4 sata u jutro i naši dosadašnji ranjenici bili su izmučeni i neizspavani.

Ali dobro je bilo, ako je transport u obće došao još one noći. Dogodilo se nekoliko puta, da smo badava čekali na ranjenike cijelu noć, a oni su došli tek sutradan u večer.

Takvo čekanje bilo je zaista vrlo mučno za jadne naše ranjenike, a još je veća muka bila za ove jadnike, koji su morali ležati i sjediti u željezničkim vagonima na željezničkoj pruzi.

Ranjenici, koje smo mi dobili, bili su većim dielom srbski vojnici, samo kojiput je bio medju njima i koji zarobljeni turski ranjenik. Osim nekolicine Anatolaca imali smo i po jednog Grka i Armenca. Obadvojica su bili kršćani iz Male Azije i morali su služiti u turskoj vojsci. S jednim transportom došla su u našu bolnicu i trojica bugarskih vojnika od zajedničke srbsko-bugarske armije, koju je vodio general Stepanović. Sva trojica su bili ranjeni kod Štapa. Bili su srednje veličine, nešto tamnijeg lica i blistavih očiju. Sa Srbima su se pozdravili srdačno i naskoro su ovi bugarski vojnici bili u najživahnijem razgovoru sa svojom srbskom braćom. Gledajući ove Srbe i Bugare, kako se vole međusobno, bili smo uvjereni, da medju ova dva bratska naroda nitko više neće moći unieti razdora i mržnje. Srbsko-bugarsko pobratimstvo bilo je zaključeno na krvavim bojnim poljima, u grmljavini topova i uz žviždanje smrtonosnog olova. Poljane su bile prekrivene srbskim i bugarskim mrtvim tjelesima i ovi mrtvi junaci bit će vječiti čuvari ovog iskrenog pobratimstva.

I mi smo se dobro razumjeli sa Bugarima i kad smo ih pitali ako znadu odakle smo Slovenci, odgovorili su nam smiešeći se: „Vi ste podanici drugog carstva, pa ipak ste naša braća. Velika je naša slavenska rodbina“. Liepo su govorili ovi bugarski vojnici.

XXII.

Arnautska zahvalnost.

Dugačak niz kola, natovarenih sa ranjenicima, kreće se prema željezničkoj postaji u Velešu. Mlad srbski vojnik hoda od jednih kola do drugih, da pomaže ranjenicima, jer kola se jako njišu i bacaju jadnike s jedne strane na drugu. Vojnik dodje do kola, na kojima je ležao ranjeni Arnautin i primjeti, da ranjenik slabo leži. Vojnik uvidi, da mu treba pomoći, pa i ako je to najveći neprijatelj njegovog naroda, vojnik mu ipak pridje, jer ranjenik je siromak i ako je Arnautin.

Ali, vojniče, čuvaj se, ako ti je mio tvoj nładi život! Zar još nepoznaješ Arnautina, zakletog neprijatelja tvoga naroda? Vojnik je uhvatio Arnautina preko ledja, da ga pridigne i bolje smjesti u kolima. Ali u tom času zagrabi razbojnik vojnika, koji nikakvog zla nije slutio, oko vrata i zasadi mu oštire svoje zube u grkljan te mu ga pregrize. Drugi su vojnici brzo pritrčali, da

pomognu svome drugu, ali bilo je već prekasno; Arnautin je krvavo svoje djelo već bio izvršio.

„Pogini, prokleti Srbine“, bile su posljednje rieči „kulturnog“ Arnautina.

XXIII.

Plemenitoj srbskoj ženi.

Bosi dr. P—ćevoj.

Tvoje sestre, Tvoja braća umirala su u Staroj Srbiji i Macedoniji. Nemilosrdni neprijatelj ih je tamanio i uzaludni su bili ustanci Tvoje braće, uzalud suze Tvojih sestara. Tvoj nesretni narod u ovim zemljama bio je osuđen na smrt. A onda je malena, ali junačka Srbija uzdrhtala u silnoj ljubavi do svojih ugnjetavanih sestara i braće i sav je srbski narod tražio, da se izvrši krvava žrtva.

I srbski je narod postavio ogromne žrtvenike ljubavi, na kojima je žrtvovao sve najbolje, što ima — svoje sinove. Na bojnim poljanama kod Kumanova, Prilepa i Bitolja pobiedila je ljubav Srbije, jer njeni sinovi tako su vruće ljubili, da su umirali sa smiehom na ustnicama. I spašene su Tvoje sestre, Tvoja braća.

Srbija je sad morala liečiti rane onih junaka, koji su se vraćali bolesni i izmučeni

sa bojnoga polja. Išli su u boj jer su ljubili i zato ih je očekivala ljubav i kod kuće.

Za vrijeme rata vršile su sve srbske žene samaritansku službu — svaka po svojoj moći. Uviek su bile u bolnicama, danas ove, sutra one, kako su već došle na red. Sve su rado i sa ljubavlju dvorile ranjenike.

Ali nitko ih tako nije mogao podvoriti, nitko ih nije mogao tako utješiti, kao što si to učinila Ti, plemenita srbska ženo; Tvoja čista i duboka ljubav nije poznavala nikakve razlike, nije se plašila nikakvih žrtava; svi, svi ovi jadnici, koji su trpjeli, bili su Tebi prava braća. Svakog dana, od ranoga jutra do kasne večeri mučila si se u bolnici i rad spretnih Tvojih ruku poznavao se u cijeloj zgradi, u svim sobama, nad kojima je bdilo Tvoje oko.

Pa kako su se ranjenici radovali, ako si kod previjanja Ti bila prisutna. Naše ruke činile su im se teške, a Tvoje lake i nježne i nikad se nije čuo uzdah, kad si Ti previjala. Dosta je bilo, da si dobru svoju ruku položila na vruće čelo patnika i tužne oči su se razjasnile i nasmijale se Tebi. Svi su Te ljubili, sve su Ti povjeravali, o svemu se izjadali! Ti si im čitala i pisala pisma, donosila im knjige, dielila potajice milodare.

Bezgranično je bilo povjerenje u Tebe i veliko je bilo čeznuće ovih nesretnika po duši Tvojoj. Koga su dozivali k sebi, kad

im je bilo savjetovano, da se podvrgnu operaciji, a njihova je duša bila nemirna i sumnjala je? Tebe! I Ti si onda sjedila kod njih, pregovarala ih i brisala im teške misli sa čela. Mirila si im dušu i Tvoja je zasluga bila, da je jadnik noć pred operaciom mirno prespavao.

I koga su željeli vidjeti još i posljednji čas pred operacijom u dvorani? Samo Tebe! Pogled u tvoje dobre oči umirio ih je u posljednjem času i osjećaj, da ga vidi njegova sestra, uplivala je blagotvorno na nemirnu dušu.

Teško Ti je bilo dolaziti u operacionu dvoranu, jer Ti je bilo suviše žao braće, a Tvoji živci nisu bili tako jaki, kao duša Tvoja. Ali došla si svejedno, jer Te je ranjenik želio vidjeti. I stala si u knt ili do stola i položila si svoju ruku na njegovu glavu i čekala, dok je usnuo. A kad si vidjela krv ili začula škrtanje žage, probliedila si i molili smo Te, da izadješ. Mnogo si trpjela u takvim slučajevima. Ali jedva je ranjenik opet došao k sebi u svome krevetu, već je gledao u tvoje oči.

I kad smo mi, njihovi liečnici, morali da ih napustimo, sa kakvim su strahom gledali na Tebe! Hoćeš li ih i Ti, sestra njihova, napustiti? Ali ljubav Tvoja do njih bila je bezgranična i zato nisi mogla da ih napustiš.

Velika je bila Tvoja požrtvornost, a još je bila veća Tvoja skromnost. Svako priznanje

s naše strane mirno si odbijala i rekla, da vršiš samo svoju dužnost.

Ali žena si i zata jednog priznanja ne ćeš moći odbiti. Iz ljubavi do svoje braće toliko si se žrtvovala i zato će Te i iskrena, čista ljubav njihova i djece njihove uvijek pratiti. Do smrti će te pratiti ljubav i zahvalnost.

XXIV.

Oproštaj sa ranjenicima.

Težak je bio ovaj oproštaj, jer medju nama je vladalo podpuno povjerenje i bratska ljubav. Znali smo, da smo vršili samo našu bratsku dužnost, koja nam je naredjivala, da pritrčimo bratu u pomoć. Ali vršili smo naš žalostni posao sa ljubavlju i sa srcem i gledali smo u ranjeniku nesretnog brata, kojemu smo dužni olakšavati bolove činom i iskrenom rieči. Ranjenici su nas zbog toga smatrali za svoje dobrotvore, za braću koja ih ljubi.

Izmedju nas i ranjenika vladao je onaj srdačan odnos, u kojem sve povjerava, o svemu izjada i vjeruje. Vjerovali su u našu pomoć i zato su nam se absolutno povjeravali, vjerovali su u našu ljubav i uzvraćali su nam našu iskrenost.

Pa kako da ne ljubimo ovih nesretnika? Za ljubav do roda svog išli su u krvavi boj, gdje su zadobili strašne rane. Pa ipak, oni

se nisu tužili zbog rana, jer njihova ljubav je bila tako velika, da su mirno i strpljivo snosili sve bolove, radostni, što su oslobodili svoju braću i sestre.

Iskrena je bila naša ljubav do njih. Ali valjalo se razstat. Ušli smo u sobu.

„Z bogom, junaci!“

„Zar nas zaista ostavljate, braćo? Hvala vam, od srca vam hvala za sve što ste nam učinili! Z bogom, braćo i nemojte na nas zaboraviti!“

Svaki, koji je mogao da ustane, pohitao je do nas, da nam pruži ruku, a oni, koji nisu mogli da ustanu, mahali su nam rukama. Mnoga suza ljubavi i zahvalnosti pojavila se u očima ovih junaka.

Hvala vam braćo, na ovim suzama, sa njima ste stotruko platili sav naš trud!

I išli smo iz jedne sobe u drugu, iz kata u kat, da ih vidimo još jednom i po svoj prilici posljednji put.

Teško nam je bilo svima. Z bogom, junaci i neka vam bude sretna budućnost!

XXV.

Odlazak kući.

Idućeg dana rano u jutro pošli smo na željezničku stanicu, gdje su se našli i nekoji naši poznanici i prijatelji, da se oproste od nas.

Na peronu je bilo sve puno vojnika, većim dielom ranjenika, koji su već toliko ozdravili, da su mogli poći svojim kućama, gdje će se dalje liečiti, dok su drugi već posve ozdravili i vraćali su se u svoje pukovnije. Bilo je to veselo društvo i razgovor je bio vrlo živahan.

Na peronu je bilo i kojih 60 čvrstih i inteligentnih momaka, koji su čekali na vlak, da ih odvede u osvojene krajeve, gdje će obavljati tešku službu oružnika.

Došlo je vrijeme odlazka našega vlaka; još jednom smo stisnuli ruke poznanicima i prijateljima, ušli smo u vagon i vlak se je počeo kretati. Teško smo se razstali i dugo smo još stajali kraj prozora, gledali za njima i na Niš. Privikli smo se na ovaj grad, na prilike u njemu i na tihe, prijazne stanovnike. Poznanstva i veze, koje smo tu sklopili, ostat će sigurno trajne i još dugo će se svaki od nas rado sjećati vremena, koje je proživio u prijaznom Nišu.

U našem vagonu bio je još jedan vojnički liečnik sa svojim momkom. Vraćao se je izpred Jedrena u Beograd. Osim ove dvojice vozio se s nama i jedan trgovac, koji je dolazio iz Maćedonije.

Liečnik, koji je sam bio bolestan, tužio se, da vojnici pred Jedrenima mnogo pate zbog vremenskih neprilika, da pate od hladnoće i boluju na disenteriji.

Momak liečnika bio je zdrav i čvrst i samo si je želio, da bi se mogao već jednom dobro izspavati. Od njega smo doznali da se nalazi starješina srbskog sokolskog saveza pred Jedrenima i da je zdrav. Još nekoliko dana pred svoj polazak vidio ga jašiti po jedrenskom polju. Obradovali smo se ovoj viesti tim više, jer smo njegovi dobri prijatelji.

Trgovac nam je pripoviedao, da je groždje u Maćedoniji dobro rodilo i da ima visoku cieniu. Objašnjivao nam je i tamošnje žalostne gospodarske i socijalne prilike, koje će se pod srbskom upravom brzo promieniti. Kazao nam je i to, da ima ~~sina~~ u ratu. Poslie kumanovske bitke još je dobio od njega jedno pismo, a poslie ništa više. Bog zna, da li još živi. Tješio se time, što je i drugima isto tako, jer nitko ne zna za svoje. Rat je i za to je glavno, da je pobiedilo srbsko oružje.

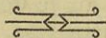
Vozili smo se polako, pa smo imali dosta prilike opažati zemlju. Njive i livade su plodne, ali sad su bile zbog velikih kiša dosta močvarne. Na njivama je bilo još dosta poljodjelskih proizvoda, koji su gnjili; nitko ih nije mogao spraviti kući, jer je sve bilo zaposleno ratom. Polja su bila neobradjena, jer niti je bilo ljudi, niti stoke.

Oko 11 sati noću stigli smo u Beograd. Vozili smo se 18 sati.

Sutradan smo se oprostili u ratnom ministarstvu od šefa saniteta, koji nam se

srdačno zahvalio za našu pomoć. U velikoj vojnoj bolnici još smo pogledali ranjenike, a onda smo pošli na stanicu, da se prevezemo preko Save i onda dalje kući. Sjeli smo u vlak sa željom, da žrtve ovoga strašnoga rata urode srbskom narodu stostrukim plodom.

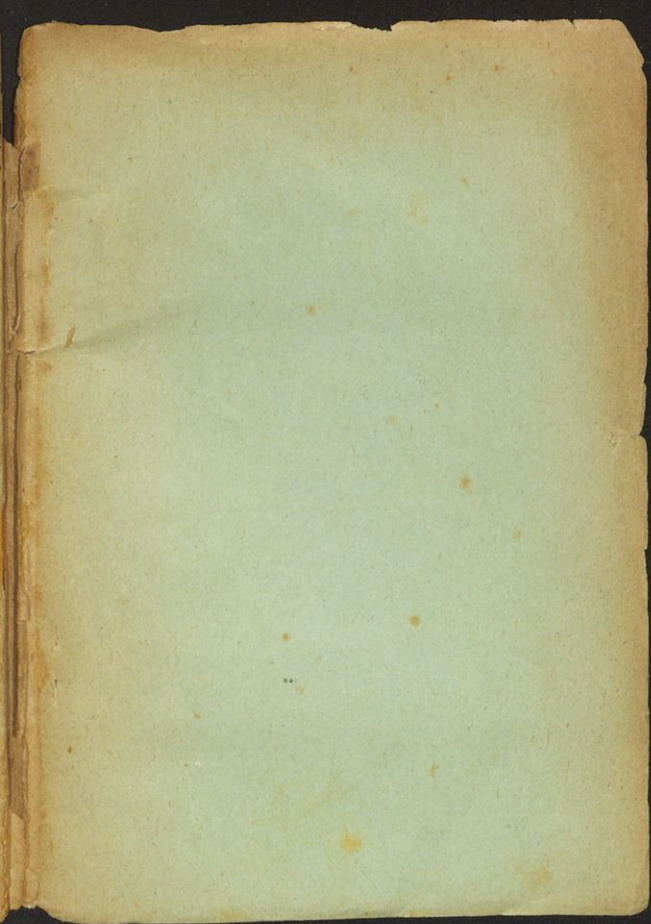
A kad smo došli na naša tla, počelo je kišiti, a po zemlji su se vukle guste i tamne magle. Zrak je bio gust i kao da nas je nešto stezalo u grudima.

NARODNA I UNIVERZITETNA
KNJIZNICA

00000512008

TISAK RIEČKE DIONIČKE

■ TISKARE — RIEKA. ■